

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історіографії, джерелознавства та археології

Дипломна робота

БАКАЛАВР

на тему «Прасковія Уварова та її внесок у 12 археологічний з'їзд»

Виконав:

студент V курсу

заочної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032- історія та археологія

Назаров Єгор Олександрович

Керівник: к. і. н., професор

Куделко Сергій Михайлович

Харків - 2021

ЗМІСТ

Вступ.....	2
Розділ 1.Життєпис Прасковії Уваровой.....	10
2.1 Ранні Роки.....	11
2.2 Життя із Олексієм Уваровим.....	15
2.3 Самостійна наукова кар'єра.....	25
2.4 Висновки.....	39
Розділ 2.ХІІ Архелогічний з'їзд.....	41
3.1 Проведення з'їзду.....	42
3.2 Організація з'їзду.....	49
4.Висновки.....	56
5.Використані джерела.....	61
6.Резюме.....	66

ВСТУП

Можна сказати, що теми особистості Прасковії Уварової та її внеска у історичну науку на сьогоднішній день репрезентована в історичній науці в достатній мірі. Справді – існує ціла низка праць про різні етапи її життя та роботи, і графіню в жодному випадку не можна назвати «забутою», хоч на відміну від таких відомих особистостей, як Михайло Грушевський, Володимир Антонович або Михайло Драгоманов, Прасковія Уварова, знову ж таки, не зважаючи на значний внесок у розвиток не тільки української науки, а історичної науки в цілому, на сьогоднішній день не є об'єктом прискіпливої уваги істориків. За своє життя Прасковія Сергіївна Уварова написала численну кількість праць по історії та археології Кавказу, організовувала археологічні з'їзди, головувала Московським археологічним товариством, активно співпрацювала з музеями, збирала та описувала старожитності, і по всіх цих темах не важко знайти відповідні наукові або публіцистичні роботи, зокрема графиня Уварова організувала і брала активну участь у засіданні 12 археологічного з'їзду, що проводився у м. Харкові в 1902 році, і який став важливою подією для української історичної науки. Так протягом з'їзду, окрім традиційних питань з історії та археології, зокрема підіймалась тема релігійного мистецтва в Україні, церковної архітектури, візантіїстики та іконопису¹, і по матеріалам з'їзду була написана низка праць. Між тим, саме тема участі Уварової у організації та проведенні з'їзду майже не розкрита. Так, у працях, присвячених здобуткам з'їзду так чи інакше згадується постать Прасковії Сергіївни, але чогось більш комплексного та докладного дуже мало. Те ж саме можна сказати і про біографічну літературу. Так, є праці, присвячені

¹ Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки – Випуск 25. Херсон: Видавництво ХДУ. 2007. Ст. 208-212

біографії Прасковії Сергіївни, але частіше за все вони розглядають не суто біографію, а біографію в контексті: співробітництво із іноземними вченими, музейна діяльність, історико-дослідницька діяльність на Кавказі. Тому актуальність цієї праці зумовлена браком відповідного матеріалу на задану тему.

Об’єктом дослідження є постать Прасковії Сергіївни Уваровой і 12 археологічний з’їзд.

Предметом дослідження є внесок Прасковії Уваровой у організацію та проведення з’їзду.

Хронологічні межі дослідження: Оскільки у праці зокрема іде мова про біографію Прасковії Сергіївни, хронологічні межі окреслені періодом з 1840 по 1924 рр.

Територіальні межі дослідження: Російська імперія, зокрема – Харківська губернія, Москва та Кавказ.

Історіографічний огляд літератури

Теми життя та праці Прасковії Уваровой не раз підіймалися у науковій та науково-популярній літературі. Ясна річ, в основному мова йде про російських істориків, адже Уварова в основному займалася розвитком історії та археології саме у Російській імперії, і найбільш потужний вплив справила саме на російське музеєзнавство, археологію та методологію дослідження(це вже не кажучи про археологічні з’їзди, які взагалом вважаються ледь не найважливішими подіями історичної науки того часу).

Із суто біографічних праць можна виділити працю Ольги Сергіївни Петровой «Читая мемуары: личные связи и частные контакты А.С. и П.С. Уваровых с иностранными учеными». В своїх роботі Ольга Сергіївна, безпосередньо спираючись на мемуари Прасковії Уваровой, тематичну виокремлює один з

головних аспектів наукового життя графині – чисельні контакти із вченими, поетами та письменниками. До кожного імені додається коротка примітка про життя цієї особистості, пояснюється подальший вплив на життя Прасковії Сергіївни.

Ще одна праця, присвячена огляду мемуарів графині – стаття О. С. Смірнова «"Не посрамлю имени и чести"». Доволі невелика, але цікава аналітична робота, в якій автор вказує на деякі недоліки та недомовки в мемуарах графині. Так він відмічає, що Уварова ніби спеціально не помічає, наприклад, негативну реакцію місцевих вчених, які протестували проти проведення археологічних з'їздів, майже зовсім не пише про неприязне відношення колег, і замовчує інформацію про свою сім'ю, в якій, судячи з джерел, все було зовсім погано. В цілому Смірнов вказує на те, що мемуари графині написані у надто вже ідеалістичних тонах, і не можуть бути повністю достовірним історичним джерелом.

В цілому, на цьому суто «мемуарна» література і закінчується. Хіба що можна додати працю Петровської Є.В. «Л. Н. Толстой и археологическая графиня», яка розповідає про Уварову як про можливий прототип Кіті Щербацької, і проливає трохи світла на суспільне життя графині до весілля із Олексієм Сергійовичем.

Про життя графині до 1884 року можна прочитати в основному в працях, присвячених Олексію Уварову. В цей список можна додати матеріали з Уваровських читань 1933 року, статтю Олександра Олександровича Формозова «А. С. Уваров и его место в истории русской археологии», та працю Анучіна Д.Н. «Граф Алексей Сергеевич Уваров».

Про період після смерті чоловіка історики вже пишуть набагато більше. Біографічних праць майже немає, в основному розбір наукового доробку. Її

музеєзнавчу кар'єру розбирають А. А. Сундієва «Уваровы и музейное дело в России.» та Дементьєва Ю.М. в «Материалы археологических съездов (1869-1914) как источник по истории музейного дела России». Обидві праці не написані конкретно про Уварову, а скоріше взагалі про Уварових і їх наукові досягнення, але Прасковії Сергіївні також приділяють достатньо уваги.

Наукова праця на Кавказі також відображена в історіографії: Наприклад у працях А. І. Джопа «Прасковья Сергеевна Уварова и её исследования в Абхазии», де автори доволі детально але лаконічно розбирають науковий доробок графини за часів її особистих досліджень. Цікаві в цьому плані роботи Бгабжа О.Х. «Уварова Прасковья Сергеевна» та «Самаркандские импресии графини П.С. Уваровой». Назарьяна Р.Г. Вони не настільки інформативні, тому що складають частково з загальновідомих біографічних фактів, але також мають корисну для дослідження інформацію.

Найбільший пласт історіографічної інформації належить категорії археологічних з'їздів, і тут ціла низка авторів. Одні з них поділяють історичні з'їзди тематично, другі – по номерах, треті роблять огляд з точки зору організації, четверті якось ще по-іншому. В цілому при підготовці роботи більше за все до нагоди стали такі праці як: Непомнящий, О. О.

«Крымоведаческие исследования на всероссийских археологических съездах (вторая половина XIX - начало XX века)», де автор подає інформацію про розглядання питання історії та археології Криму на з'їздах. Ткаченко, І. В. «Всероссийские археологические съезды в контексте развития Отечественной археологической мысли» - просто оглядова робота по з'їздах, в якій подана коротка інформація про кожен з них та його глобальне значення. Дементьєва, Ю. М. «Материалы археологических съездов (1869-1914) как источник по истории музейного дела России»- з'їзди з точки зору музеєзнавства, особлива увага приділяється сьомому археологічному з'їзду, який багато в чому став вирішальним для подальшої долі музеєзнавства в Росії. Петрова, О. С.

«Вопросы источниковедения изобразительных источников в научной программе Всероссийских археологических съездов (1869-1911)» – тематично схожа праця, але питання з’їздів розглядається саме з боку джерелознавчих доповідей делегатів. Піскотина, В. А. Особенности организации Всероссийских археологических съездов во второй половине XIX - начала XX вв. – цікавий зразок літератури, адже тут автор взагалі не розбирає основні теми та специфіку з’їздів, наголошуючи тільки на том, як саме готувалися до з’їзду, скільки було делегатів і які проблеми ці з’їзди супроводжували(як приклад – останні передвоєнні з’їзди, підготовка до яких йшла доволі сумбурно).

Далі будуть праці, присвячені тематиці одного конкретного з’їзду. Це, в першу чергу, «X Археологический съезд в Риге и вопросы сохранения историко-культурного наследия» А. В. Шаманаєва, де автор не тільки розповідає про з’їзд, а і надає доволі цікаву інформацію щодо можливого мотиву цих з’їздів – русифікації підкорених земель. Кокорина, Ю. Г. «Первый опыт создания археологического словаря на русском языке», надається інформація про проведення Одинадцятого археологічного з’їзду, основна увага приділяється доповіді В.А. Городцова, який виступив із ідеєю створення єдиного уніфікованого археологічного словника. Кармазіна Н.В. «XIII Археологический съезд в Екатеринославе: разработка комплексной программы исследования культурного наследия Юга России» - просто докладна інформація про проведення Єкатеринославського з’їзду.

Окремо хотілося б згадати енциклопедичні видання, такі як Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона, Юридичну енциклопедію, Нову Філософську енциклопедію та Українську малу енциклопедію. Всі вони так чи інакше стали до нагоди, коли була потреба в коротких відомостях про видатних діячів(а таких в житті Прасковії Сергіївни було насправді багато).

АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ

Головним джерелом, яке обов'язково потрібно зазначити була праця самої Прасковії Сергіївни «Былое. Давно прошедшие счастливые дни». Як вже зазначалося вище, ці мемуари (як, мабуть, і будь-які), не можна вважати стовідсотково точними, адже Уварова, вочевидь, багато в чому ідеалізує своє щасливе минуле, і не згадує негативні сторони своєї діяльності, як то конфлікти із колегами або місцевими національними колами. Між тим, ці мемуари є фундаментом будь-якої праці про життя та діяльність Прасковії Сергіївни, адже у своїх спогадах автор докладно і послідовно описує все своє життя з раннього дитинства.

При розгляді ранніх років Уваровой був вельми корисним документ за назвою «Список гражданским чинам первых III классов», адже Прасковія Сергіївна є представником тієї самої аристократії, яка має купу видатних та заможних родичів, що займають високі державні посади.

Розглядаючи науковий доробок Прасковії Сергіївни на Кавказі також неодноразова зіштовхнешься із її особистими працями. Кращій приклад - «Путевые заметки», які були не стільки суто науковою роботою, скільки щоденником, в якому автор записувала свої емоції від нової, ще невідомої для неї культури.

Корисними при розгляданні археологічних з'їздів були записи доповідей та скани археологічних карт, які краще за все інше розкривали тематику з'їздів та підняти на них питання. На сьогоднішній день всі вони об'єднані в так звані «Труды».

До нагоди стала різна по суті технічна документація по типу протоколів та зводів правил: «Протокол первого заседания Предварительного съезда деятелей музеев», «Протокол заседания общей секции Предварительного съезда

деятелей музеев 28 декабря 1912 г», «Проект Положения и Правил 1-го Всероссийского съезда деятелей музеев», та інші.

Мета дослідження: Дослідити біографію Прасковії Уваровой, її участь у суспільних та історичних подіях. Визначити її роль у організації 12 історичного з'їзду в м. Харкові.

Завдання: Проаналізувати наявні на сьогоднішній день літературу та джерела. Систематизувати їх у єдину доповідь.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

При написанні праці використовувалися класичні методи історичного дослідження, в першу чергу, зрозуміло, метод періодизації – визначалися часові рамки дослідження, будувалася хронологія подій, їх послідовність і так далі. Використовувався і історико-порівняльний метод – шляхом порівняння встановлювались схожості та відмінності між персоналіями, подіями, джерелами. Так само при написанні роботи використовувалися історико-типологічний та історико-системний методи.

ЖИТТЄПИС ПРАСКОВІЇ УВАРОВОЙ

РАННІ РОКИ

Прасковія Сергіївна Уварова народилась у Тернах, Лебединського уїзду Харківської губернії у родині аристократів. Її батько, Сергій Олександрович Щербатов був сином князя Олександра Олександровича Щербатова і княгині Прасковії Сергіївни Одоєвської¹. Її мати, Прасковья Борисівна Святополк-Четвертинська, була донькою Бориса Антоновича Четвертинського, оберштайлмейстера та керуючого Московським стайневим відділенням².

Завдяки цьому вже з самого раннього віку освітою Прасковії Сергіївни займалися кращі вчителі. Так серед її викладачів в майбутньому були такі відомі особистості як Федір Іванович Буслаєв (відомий російський фольклорист, лінгвіст та історик літературі і мистецтва), Микола Григорійович Рубінштейн(піаніст-віртуоз та дирижер), і Олексій Кондратійович Саврасов(російський художник та пейзажист, автор відомої роботи «Граки прилетіли»).³

Її дитинство було щасливим, як пише сама графиня у своїх мемуарах: «Росли мы все здоровыми и веселыми; нас очень любили и воспитывали просто и строго, приучая к сознанию наших обязанностей по отношению к родителям, воспитателям и окружающим нас служителям и крестьянам.»⁴. Не зважаючи на те, що батіки, зрозуміло, тримали дистанцію між своїми та селянськими

¹ Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. – Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. – (Записки прошлого). С .21

²Список гражданским чинам первых III классов. Исправлено по 1 мая 1861. — СПб., 1861. — С. 45.

³ Аксареева, В. Г. Гендерный взгляд на мемуары Прасковьи Сергеевны Уваровой / В. Г. Аксареева // Вестник Удмуртского университета. Серия История и филология. – 2009. – № 2. – С. 138-147.

⁴ Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. – Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. – (Записки прошлого). С .23

дітьми, час від часу їм доводилось брати участь у сільськогосподарських роботах, таких як збір сіна та картоплі. Оскільки на той час в багатьох селах ще не було як таких лікарень, за медичною допомогою селяни ходили прямо до садиби. Мати мила та лікувала поранення, а діти, якщо була потреба, приносили в село ліки для тяжко хворих.

Разом із батьками вихованням дітей займалась гувернантка Ернестина Карлівна, яка привчала дітей до господарських робіт та різноманітної творчості, як то вишивання, вирізання та поклейки папіра та «делання цвєтов».

Коли старший брат Прасковії Сергіївни подорослішав, батьки замислились над ідеєю переїхати до Москви, щоб він міг поступити до четвертого класу гімназії, а інші діти поглибити свою освіту. Розставання із улюбленою оселею було тяжким, діти любили рідний дім, та і для батьків, які багато років тому покинули Москву заради спокійного життя у Харківській губернії, це було тяжким рішенням. Бабуся, яку підкосила ця новина, тяжко захворіла і незабаром померла. Після її смерті родина ще протягом шести тижнів жили вдома, а на сороковий день помолились над її могилою і уїхали.

В Москві родина спершу оселилась на Пречістінкє, в домі Г. Мертвого – давнього друга Сергія Олександровича. Наступного року Щербатові пересились в будинок у Мертвому провулку, який і став їх новим домом. Брат поступив в гімназію, а іншим дітям винайняли нових вчителів, якими стали вихователь швейцарець Субілья, вчитель закона божого отець Іпполіт і вчителька музики Єлизавєта Бендон.

Своє життя та життя родини в ті часи Прасковія Сергіївна називає «весьма скромным», що, зважаючи на їхній статус та титули, можна вважати правдою: велику частину хатньої роботи робила не прислуга а самі діти, а на модні на той час дитячі бали їх не возили, тому що, по-перше, на це не було коштів, а по-друге – щоб діти не звикали до розкоші. Саме тому у вільний час вони часто

гуляли Москвою, де дивилися на місцеві історичні пам'ятки, або прямували до стайні, де їх дід Борис Четвертинський давав їм уроки верхової їзди.

Разом із дідусем Прасковія ходила у французьку католицьку церкву, а разом із бабусею відвідувала арестантів, спілкувалась із ними та допомагала: читала Євангеліє, або допомагала писати листи родині. В негативному ключі вона згадує політув'язнених, які «...придирались к малейшему неосторожному слову и очень боялись, чтобы мы как —нибудь не развенчали их величие...».

У 1856 році графині виповнилось 16 років. Її брат Борис подорослішав і поступив у артилерійське училище, а сама Прасковія проводила багато часу із Федіром Буслаєвим. Вони разом відвідували храми, де він показував учениці пам'ятки минулого, і розповідав їх історію. В тому ж році був коронований імператор Олександр Миколайович, і в житті Прасковії почалися бали та світські прийоми.¹

На одному з таких прийомів вона знайомиться із Львом Миколайовичом Толстим, який, за словами графині, шукає прототипи героїв для своїх книг. Вважається, що саме Прасковію Сергіївну закоханий Лев Миколайович зробив прототипом для героїні Кіті Щербацької з роману «Анна Кареніна». Між тим це доволі дискусійне питання, тому що в своєму щоденнику 25 січня 1868 року він пише: «Тютчева, Свербеева, Щербатова, Чичерина, Алсуфьева, Ребиндер, я во всех был влюблен».² А Сергій Львович Толстой в своїй праці «Об отражении в жизни «Анны Карениной», зазначає, що схожих родин заможних поміщиків із дорослими дочками було багато: «Припоминаются мне и другие подобные же семьи — 13Н. Трубецких, Львовых, Олсуфьевых, Сухотиных, Перфильевых,

¹ Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. — Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. — (Записки прошлого). С. 21-33

² Петровская, Е. В. Л. Н. Толстой и «археологическая графиня» (о прототипе Кити Щербацкой) / Е. В. Петровская // Материалы научных сессий 2019 года в государственном музее Л. Н. Толстого, Москва, 20–21 ноября 2019 года. — Москва: РГ-Пресс, 2020. — С. 66

Горчаковых.»¹. Таким чином можна вважати це скоріше напівлегендою, аніж реальним фактом з життя графині.

На початку зими 1857 року з Петербурга до Москви прибуває Олексій Сергійович Уваров, який в майбутньому стане чоловіком Прасковії Уварової, і її провідником у світ історичної науки.²

Можна сказати, що вже з перших років життя у майбутньої графині Уварової були всі умови для того, щоб стати відомим археологом та науковцем:

1. З дитинства вона, не зважаючи на нестабільний фінансовий стан батьків, отримувала найкращу освіту. Деякі з її наставників – всесвітньо відомі особистості.
2. Батьки хоч і берегли Прасковію, але не бажали, щоб донька виросла «білоручкою», і з дитинства привчали до праці.
3. Свої підліткові роки вона провела у Москві, де численна кількість пам'яток історії і культури.
4. Виховання, завдяки якому графиня не була зацікавлена у світських забавах, і бажала вчитися і пізнавати науки.

¹ Толстой С. Л. Об отражении жизни в «Анне Карениной»: Из воспоминаний // Л. Н. Толстой / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). — М.: Изд-во АН СССР, 1939. — Кн. II. — С. 573

² Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. — Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. — (Записки прошлого). С 35

ЖИТТЯ З ОЛЕКСІЄМ УВАРОВИМ

Перший час в Москві Олексій Уваров мало цікавився публічним життям, але згодом почав з'являтися на балах та концертах. Там він познайомився із Прасковією і закохався. Пізніше графиня згадувала, що він одразу сподобався їй своєю серйозністю та дорослістю(Уваров був старший за неї на шістнадцять років). 26 листопада Олексій Уваров освідчився, і Прасковія Сергіївна з радістю погодилась, але на умовах, що буде йому не тільки дружиною, а й помічницею. 14 січня вони побралися в домашній церкві княгині Репніної. Наступний місяць до від'їзда за кордон вони жили в домі княгині Шаховської в Газетному провулку.¹

В лютому 1858 року молодики відправились у весільну подорож. Але це не була класична подорож із романтичними прогулянками по парках та ресторанами. Як писала сама графиня про Олексія Уварова: «как ученый и археолог, он незаметно руководит моим вниманием». Так, навіть у весільній подорожі Олексій Уваров продовжував займатися своєю улюбленою справою – наукою. Так наприклад, продовж всієї подорожі вони зустрічалися з видатними вченими того часу.

Початок їх маршруту проходив крізь Відень, Варшаву, Трієст, Венецію та Неаполь. В Неаполі вони зустрічалися з директором Неаполітанського історичного музею та декілька разів їздили на розкопки. Тут на розкопках пара вивчала нові методи польової роботи. Сама Уварова у своїх мемуарах відмічала, що раніше «раскопки велись на удачу», не систематизована, і що ціла низка важливих знахідок було або назавжди втрачена або пошкоджена через недбалість археологів. Далі їх шлях проходив по Неаполітанському та Амальфійському узбережжям, де Олексій Сергійович особливо цікавився

¹ Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. – Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. – (Записки прошлого). С 36-39

бібліотеками, монастирями та музейними колекціями. Після цього подружжя відвідало і протилежне узбережжя – Барі, Барлету та Канозу, де Уварови відвідували розкопки і спілкувалися із людьми науки.

Їх перша подорож тривала півтора місяці, і, по-суті, стала вирішальною для майбутнього життя та кар'єри Прасковії Сергійовни. З тієї подорожі для неї стали «близки и понятны занятия мужа», а в майбутньому до нагоди стали контакти із вченими та європейські методи науки, які в той час ще не практикувалися в Російській імперії.

Перший рік спільного життя подружжя проживало в Римі. На той час Прасковія Сергіївна вже народила дитину, і тому не займалась науковою роботою, виховуючи сина. Олексій Сергійович в цей час продовжував займатися наукою, часто їздив у Ватикан, де більшу частину часу проводив у бібліотеках. Після життя у Римі Уварови переїхали до Женеви, а незабаром і до Парижу, де провели декілька місяців. Там Уваров працював у музеях, архівах, бібліотеках та наукових товариствах, багато спілкувався із Французькими та Швейцарськими вченими. На жаль у своїх мемуарах графиня називає досить мало конкретних прізвищ.¹

Окремо можна виділити хіба що особистість Жозефа Ернеста Ренана – французького філософа, історика християнства, семітолога та члена Французької академії, відомого за свою монументальну працю *Histoire des origines du christianisme*.² Під час зустрічав науковці вели бесіди на теми історії і філософії та обговорювали нові наукові методи. Навіть після свого від'їзду Уварови зберегли контакт із Ренаном, про що свідчить їх майбутнє листування. Серед видатних імен того часу у мемуарах можна знайти і ім'я Луї Адольфа

¹ Петрова, О. С. Читая мемуары: личные связи и частные контакты А.С. и П.С. Уваровых с иностранными учеными (по воспоминаниям графини П.С. Уваровой) / О. С. Петрова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 2016. – № 3. – С. 37-38.

² Новая философская энциклопедия : в 4 т. / пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Мысль, 2010. — 2816 с.

Тьєєра.¹ Луї Адольф Тьєр – відомий історик та політичний діяч 19 століття, автор праць по історії Великої Французької Революції та член Французької академії наук.² У своїх бесідах вони спілкувалися про сучасну політику, про взаємини країн Європи із Російською Імперією.

В цілому можна сказати, що соціальні контакти Уварових того періоду були багатогранні, так пізніше в своїх мемуарах графиня напише: «большая часть ученых Парижа были знакомы с мужем уже много лет и частью были с ним в деятельной переписке».

У 1861 році, перед тим як повернутись до Росії, Уварови зупинилися у Лондоні, для того щоб ознайомитись із новими методами обробки полей, та побачити нову сільськогосподарську техніку. В Лондоні вони не змогли так успішно налагодити наукові контакти³, проте вдалося познайомитись та поспілкуватись із Олександром Івановичем Герценом – російським письменником, критиком, філософом та публіцистом.⁴ Їхній контакт Уварова описує скоріше як неприємний, в основному через критичне відношення Герцена до сучасної російської влади, і його заперечення «всего великого и хорошего в нашем отечестве». Тут потрібно зазначити, що сама Уварова, хоч і була представником прогресивної аристократії, глибоко поважала імператорську сім'ю, і навіть значно пізніше у своїх записах напише про знайомство із імператорською сім'єю як про радісний та хвилюючий момент свого життя. Між тим у Олексія Уварова відносини із Олександром Герценом були доволі

¹ Петрова, О. С. Читая мемуары: личные связи и частные контакты А.С. и П.С. Уваровых с иностранными учеными (по воспоминаниям графини П.С. Уваровой) / О. С. Петрова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 2016. – № 3. – С. 38-39.

² Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907. С 282-287

³ Петрова, О. С. Читая мемуары: личные связи и частные контакты А.С. и П.С. Уваровых с иностранными учеными (по воспоминаниям графини П.С. Уваровой) / О. С. Петрова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 2016. – № 3. – С. 39

⁴ Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 1 : А — Г. — С. 582.

теплі, про що свідчить його лист, датований 30 квітня 1961 року, де граф просить «сегодня к вам придти», і дякує за «милое ваше письмо»¹.

Якщо коротко підсумувати, то ця подорож, і всі супутні події (контакти з видатними політиками, вченими та мислителями), поїздки на розкопки та знайомство із європейськими методами роботи, забезпечили Прасковії Сергіївні необхідний базис для подальших занять наукою та археологією. Саме в цій подорожі вона насправді зацікавилась заняттями свого чоловіка, і наочно побачила, що являє собою історичне дослідження. У підсумку всі ці нові знайомства зіграли не останню роль у організації майбутніх археологічних з'їздів (1869 – 1911), і створенні Московського археологічного товариства у 1864 році.

12 лютого 1864 року Уваров запросив до себе в Поречье декількох відомих московських дослідників давнини. Серед них були: Олексій Олексійович Гатцук, Дмитро Петрович Сонцов, Георгій Дмитрійович Філімонов та Степан Васильович Єшевський. Уваров запропонував створити нове археологічне товариство, і намітив такі завдання:

1. Зайняття археологією, бажано славяноруською
2. «Возбудить в обществе сочувствие к археологии», шляхом популяризації науки у широких колах.
3. Проведення археологічних з'їздів.

Пропозиція сподобалась гостям, і вже 4 жовтня 1864 року товариство відкрилось офіційно. Майже з самого початку його членами стали відомі московські професори, такі як Федір Іванович Буслаєв, Михайло Петрович Погодін, Сергій Михайлович Соловйов, Олександр Олександрович Котляревський, Олександр Миколайович Афанасьєв, Іван Єгорович Забелін та Осип Максимович Бодянський. Цар також підтрим новостворене товариство, і

¹ Бархат, И. М. А. С. Уваров - Герцену / И. М. Бархат // Литературное наследство. – 1955. – Т. 62. – С. 604.

виділив грошову субсидію у розмірі 3000(пізніше 5000), рублів на рік. На відміну від петербурзького РАО, Московське товариство не цікавилось пам'ятками античності, і віддавало перевагу пам'яткам кам'яного віку на Уралі та Кавказі. Також, на відміну від РАО, воно мало відкритий характер, і члени товариства часто зустрічалися із доповідями, які читали на широку публіку. Зокрема Уваров на публіку прочитав близько сімдесяти своїх доповідей.¹

Як і передбачалося планом, у 1869 році в Москві пройшов 1 Археологічний з'їзд. Доволі швидко вони стали найбільш авторитетними науковими форумами вчених-істориків Російської імперії. Основна їх ціль була проголошена на відкритті першого з'їзду: «Собирая на некоторое время специалистов в одно место для обмена мыслей... съезды, в некотором отношении, способствуют движению науки вперед... съезды служат, некоторым образом, мерилom известной суммы знаний в стране... Это шаг в деле народного самопознания и самоуважения». Не зважаючи на назву, з'їзди не були присвячені суто проблемам і досягненням археології, хоч їй і приділялась основна увага. Так, завдяки з'їздам розвивалась археографія, історія, музеєзнавство та етнографія.²

Одночасно із інтересом до археології, в суспільстві розвивався інтерес до слов'янської тематики і слов'янства як такого. З'явилась ідея проведення Етнографічної виставки, яка б розповідала про народи, що живуть в імперії, і, зрозуміла річ, про слов'ян. Головною ціллю виставки було підняття національної самосвідомості, розповсюдження ідеї патріотизму.³ Про серйозність намірів свідчить лист, написаний професором Петербургського університету Володимиром Івановичем Ламанським до професора Московського університету Ніла Олександровича Попова, в якому Ламанський

¹ Уваровские чтения - II. Муром, 21-23 апреля 1993 г. - М.: ИВФ Антал, 1994. – с. 15-16.,

² Непомнящий, А. А. Крымоведческие исследования на всероссийских археологических съездах (вторая половина XIX - начало XX века) / А. А. Непомнящий // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – 2002. – № 9. – С. 579-580.

³ Петрова, О. С. Читая мемуары: личные связи и частные контакты А.С. и П.С. Уваровых с иностранными учеными (по воспоминаниям графини П.С. Уваровой) / О. С. Петрова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 2016. – № 3. – С. 40.

пише про необхідність: «устроить у Вас в Москве по случаю Этнографической выставки в 1867 г. ... несколько публичных чтений о славянстве... и первый славянский съезд»¹.

Звичайно, окрім цілей налагодження внутрішньої політики, були присутні і геополітичні інтереси, зокрема ідеї панславізму, і всі це розуміли². Так, наприклад, є інформація щодо погроз з боку австрійських дипломатів безпосередньо до учасників з'їзду. Щоправда, не зважаючи на ці погрози, на з'їзд приїхало близько вісімдесяти іноземних делегатів – словаків, словенців, чехів, сербів, хорватів, чорногорців та болгарів.

Уварови, як історики та археологи, також були зацікавлені в цих з'їздах, і навіть вели листування із Яном Еразмом Воцелем – чеським поетом, вченим та археологом, що брав активну участь у відродженні чеської національної літератури.³

В 1871 році був проведений другий археологічний з'їзд. Коли постало питання про те, хто саме буде організовувати з'їзд, кандидатура Уварова була беззаперечною. Так в записках попереднього комітету Петербурзького з'їзду зазначалося, що Олексія Уварова, з оглядом на всі його заслуги перед вітчизняною археологією, бажано призначити головою комітету. Між тим, сам Олексій Сергійович відмовився, посилаючись на свою зайнятість, та необхідність постійного перебування у Москві. В майбутньому йому ще неодноразово пропонували таку посаду, але частіше за все Уварови мало

¹ Никитин С.А. Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах / Отв. ред. проф. И.А. Федосов. М., 1960 С. 55-56

² Досталь М.Ю. Славянский съезд 1867 г. в С.-Петербурге и Москве // Славянский портал // <http://www.slavonic.iptelecom.net.ua/ideol/1867.htm>

³ Петрова, О. С. Читая мемуары: личные связи и частные контакты А.С. и П.С. Уваровых с иностранными учеными (по воспоминаниям графини П.С. Уваровой) / О. С. Петрова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 2016. – № 3. – С. 40.

займалися безпосередньо організацією, беручи, між тим, активну участь у самому проведенні з'їздів.¹

В цілому все подальше життя Уварових було щільно пов'язано із археологічними з'їздами, із проведенням яких була велика кількість проблем. Так, не зважаючи на те, що про самий перший з'їзд Прасковія Сергіївна пише в основному у захопленому тоні, були всі підстави вважати, що він взагалі не состоїться.

Проблеми були на декількох рівнях: тут і різні бюрократичні відомства(особливо потрібно виділити Міністерство народної освіти), так і наукові кола, в особливості Академія наук. Сама графиня Уварова пише, що у удачу проекту не вірили «даже его(Уварова), ближайшие сотрудники и друзья». Якщо ж брати до уваги з'їзди, що проводилися на території сучасної України, виникала проблема із національними колами, які по-перше, бачили в таких з'їздах погрозу для своєї національної культури, а по-друге, були обурені заборонаю доповідати рідною мовою(на з'їздах можна було читати доповіді, написані лише «великоросійською» мовою).²

В 1872 році Уварови вирішили особисто проїхатись по слов'янським землям, щоб познайомитись із вченими, які, теоретично, могли б допомогти у організації з'їздів. Їх маршрут включав такі міста як Львів, Краків, Варшаву, Белград та Загреб. Окрім безпосереднього налагодження контактів із вченими, Уварови відвідували виставки, музеї та архіви, з метою глибше пізнати культуру слов'ян за кордоном.

¹ Анучин Д.Н. Граф Алексей Сергеевич Уваров // Труды VI Археологического съезда. - М., 1886. - Т.1. - С. 3-14.

² Смирнов, А. С. "Не посрамлю имени и чести". "графиня Прасковья Сергеевна Уварова. Былое. давно прошедшие счастливые дни." М., 2005 / А. С. Смирнов // Российская археология. – 2007. – № 2. – С. 169-171.

Протягом поїздки Прасковія Сергіївна познайомилась із такими видатними особистостями як¹:

Іван Кукулевич-Сакцинський. Історик, засновник Югослов'янської історичної спільноти, видавець «Архіву Югослов'янської історії», автор книги «Боротьба Хорватів із монголами і татарами», політичний діяч, ліберал, активний учасник національного відродження у Хорватії.²

Франтішек Ладіслав Рігер –політики економіст, редактор енциклопедії «Словник Научний», один з ідеологів австрославізму та творців чеського національного відродження.³ Прасковія Сергіївна у своїх мемуарах із великою повагою відмічає, що він «отстаивал права чехов говорить, писать, молиться и учиться на чешском языке»⁴.

Стоян Новакович- сербський історик, критик, міністр освіти Сербії, дипломат, президент Сербської королівської академії, засновник і редактор журналу «Вила».⁵ В майбутньому (1874 рік), Новакович брав участь у Третньому археологічному з'їзді, а після з'їзду залишився погостити в Москві у Уварових, де вивчав діяльність російських шкіл та університетів, та працював в архівах та бібліотеках.⁶ Він же познайомив Уварових із своїм товарищем – Бедой-

¹ Петрова, О. С. Читая мемуары: личные связи и частные контакты А.С. и П.С. Уваровых с иностранными учеными (по воспоминаниям графини П.С. Уваровой) / О. С. Петрова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 2016. – № 3. – С. 42.

² Фрейдзон, В. И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времён до образования республики. — Санкт-Петербург : «Алетейя», 2001. — С. 121-190

³ Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. — Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. — Буенос-Айрес, 1964. — Т. 7 С. 1595

⁴ Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. — Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. — (Записки прошлого). С . 136

⁵ Новакович Стоян // Шевченківська енциклопедія: — Т.4:М—Па : у 6 т. / Гол. ред. М. Г. Жулинський.. — Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2013. — С. 578.

⁶ Петрова, О. С. Читая мемуары: личные связи и частные контакты А.С. и П.С. Уваровых с иностранными учеными (по воспоминаниям графини П.С. Уваровой) / О. С. Петрова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 2016. – № 3. – С. 43.

Францем Дудиком – чесько-моравським істориком, монахом-беденедиктинцем, член-кореспондентом моравської академії наук.¹

Після поїздки вся енергія Уварових була спрямована на проведення археологічних з'їздів і проект відкриття Російського історичного музею. З'їзди проводилися успішно, особливо багато сил було спрямовано на організацію п'ятого з'їзду, який проводився в Тіфлісі в 1881 році. Оскільки археологія Кавказу була на той момент молодого і не розвиненою дисципліною, Уваровим довелося особисто їздити по місцях розкопок, музеям та архівам, щоб зібрати необхідну інформацію.

Другий масштабний проект Олексій Уварова – музей, також вимагав напруженої роботи, адже навіть не зважаючи на підтримку царя, потрібно було розібратися із купою питань, таких як пошук землі для будівництва, розробка проекту будівлі, вибір матеріалів та зібрання експонатів для виставки. Окрім цього були постійні суперечки із комітетом з будівництва музею, який де-юре очолював Зелений, але де-факто всю роботу робив Уваров. В 1881 цар Олександр III забажав, щоб до його коронації музей вже працював, тому роботи стало ще більше.

23 березня 1883 року було відкрито 11 залів – перший і другий були присвячені кам'яному віку, третій і четвертий – бронзовому, п'ятий – залізному, шостий – скіфам, сьомий і восьмий – Київській русі періоду з 988 по 1054 роки.

В 1884 році в Одесі пройшов останній з'їзд, на якому був присутній тяжко хворий Олексій Уваров. Незабаром він помер, і Прасковія Сергіївна залишилася наодинці.²

Підсумовуючи життя Прасковії Сергіївни Уваровой у період між весіллям та смертю чоловіка, можна відмітити, що саме він і став вирішальним в її житті.

¹ Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). Т 11 — СПб., 1890—1907. С .224

² Фор-мо-зов А. А. А. С. Ува-ров и его ме-сто в ис-то-рии русской ар-хео-ло-гии // Российская археология. 1993. № 3; С. 238-241

Будучи з дитинства зацікавленою в освіті, вона, між тим, не будувала конкретних планів щодо кар'єри історика та археолога(принаймні такої інформації в її мемуарах не має), але бажання підтримати чоловіка в його справах вилилось в особисту успішну кар'єру:

1.Завдяки Олексію Уварову Прасковія Сергіївна отримала навички, необхідні для наукової роботи історика, що в майбутньому допомогло їй в особистій роботі.

2.Уварова «побачила світ» - побувала в інших країнах, ознайомила з їхніми пам'ятками історії та культури, завдяки чому не тільки розширювала світобачення, але й вчила історію східної та західної Європи.

3.Стала вхожа в кола російських і зарубіжних науковців, після чого легко змогла очолити Московське археологічне товариство, приймати безпосередню участь у археологічних з'їздах, та публікувати свої наукові праці.

4.Познайомила з видатними вченими, письменниками та політиками, які в майбутньому допомагали їй в роботі та відвідували археологічні з'їзди.

Після смерті чоловіка Прасковія Сергіївна продовжила його роботу, про що піде мова в наступному розділі.

САМОСТІЙНА НАУКОВА КАР'ЄРА

Все подальше життя після смерті чоловіка Прасковія Уварова присвятила науці. Умовно можна виділити три головних напрями її роботи¹:

1. Музейна діяльність – впорядкування експонатів, створення каталогів, роботи по музеєзнавству.
2. Авторська діяльність – написання своїх особистих праць по історії Кавказу та археологічним пам'яткам.
3. Організація археологічних з'їздів та головування Московським археологічним товариством, проведення його засідань, реставрація пам'яток культури, археологічні розкопки.

Оскільки всім цим вона так чи інакше займалась одночасно, подальшу розповідь краще розділити саме на ці три змістовні підпункти.

Розпочнемо з її музейної діяльності. Як було зазначено вище, останнім (і одним з наймасштабніших), проектом Олексія Уварова став Російський історичний музей. Ще при його житті він був відкритий, і навіть частково заповнений експонатами. Після смерті чоловіка, графиня продовжила його роботу як з Московським музеєм, так і з Порецьким руським музеєм (це було одним з останніх побажань графа, яке він виголосив в свої останні дні).

Прасковія Сергіївна провела систематизацію та опис Порецького музею, після чого було опубліковано Каталог в чотирьох томах. В подальшому житті вона продовжувала видавати каталоги музеїв, виставок та колекцій, завдяки чому для суспільства відкривалося значення знахідок давнини, а нова інформація вводилась у науковий оборот. Також Уварова плідно співпрацювала із Імператорським історичним музеєм, якому Московське археологічне

¹ Петрова, О. С. Опыт систематизации документального наследия П.С. Уваровой / О. С. Петрова // Исторический журнал: научные исследования. – 2013. – № 3. – С. 256

товариство щорічно передавало свої колекції.¹ Так відома інформація, що в період з 1884 по 1887 було передано більш за тисячу експонатів.²

В трудах Сьомого археологічного з'їзду, що проводився в 1887 році в Ярославлі, графинею була прочитана доповідь, на основі якої була написана праця «Областные музеи». Під час підготовки для доповіді Уварова розіслала по всій країні запити до організацій та спілок, пов'язаних із музейною діяльністю, щоб краще розуміти, як саме працюють музеї в провінції. Підсумком її роботи стала детальна наукова праця, яка допомогла значно прискорити розвиток музейної праці в Російській Імперії.

Її праця надавала інформацію про історію виникнення музеїв, їх сучасну діяльність (навіть такі дрібниці як наявність каталогів та часи роботи), колекціях, та про 123 найбільш помітних приватних колекціонерів. Також була запропонована класифікація зібрань, яка включала 10 основних груп – університетські, архівних комісій, губернські і так далі. Розповідаючи окремо про кожну групу, Уварова розповідає про основні завдання, що стоять перед музеями та про їх наукове значення. Там же надає поради щодо правильного ведення документації, шляхів подальшого розвитку, та наявних на сьогоднішній день проблем у роботі.³

Оскільки одним з головних своїх завдань графиня бачила у популяризації науки, в своїй праці вона відмічає і важливість музеїв для суспільного життя: «..только учреждению музеев Запад обязан распространением просвещения среди масс, воспитанием вкуса публики, развитием искусств и

¹ Сундиева, А. А. А.С. и П.С. Уваровы и музейное дело в России / А. А. Сундиева // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. – 2018. – № 30. – С. 230-231.

² . Уварова П.С. Областные музеи // Труды Седьмого археологического съезда в Ярославле / под ред. графини Уваровой. М., 1891. С. 260.

³ Сундиева, А. А. А.С. и П.С. Уваровы и музейное дело в России / А. А. Сундиева // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. – 2018. – № 30. – С. 230-232.

промышленности...»¹. Одним зі шляхов для розвитку вона, наприклад, бачила у будіванні невеличких музеїв у провінціях.

Багато в роботі і різкої критики сучасної музейної праці. Так вона критикує імператорську Археологічну комісію, яка тільки приймає гроші від царя, але по-факту не робить ніякої корисної праці, критикує Палату державних маєтностей, через некомпетентність якої зачав В'ятський музей. Особливо засуджувала вивіз цінностей за кордон з метою заробітку.

З метою вироблення нових вимог та стандартів до музеїв і музейної роботи на Ярославському з'їзді була зібрана ціла група видатних науковців, таких як Іван Єгорович Забелін, Єлпідіфор Василійович Барсов, Дмитро Микитович Іловайський та багато інших. Також на з'їзді були представлені Петербурзька академія наук, представники університетів і музеїв, та низка різних спілок і наукових угруповань. Після виступу доповідь Уваровой була розіслана по зацікавленим організаціям в регіони.

Також на з'їзді піднімали питання подальшого характеру взаємодії між державою та музеями, але далі ніж «на папері», ці ідеї не пішли.

На початку двадцятого сторіччя проблема приватного колекціонування все набирала обертів. Колекціонери не бажала передавати свої цінності у музеї, а самі музеї не сприймалися як установи, здатні зберегти національне до стояння. Тому у накових колах було вирішено провести з'їзд діячів музеєзнавців, в організації якого Прасковія Сергіївна брала активну участь.²

¹ . Уварова П.С. Областные музеи // Труды Седьмого археологического съезда в Ярославле / под ред. графини Уваровой. М., 1891. С. 281.

² Сундиева, А. А. А.С. и П.С. Уваровы и музейное дело в России / А. А. Сундиева // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. – 2018. – № 30. – С. 230-234.

Учасників з'їзду призивали « к почину совместной работы по объединению деятельности музеев»¹, що і було, по-суті, головною метою зібрання делегатів, адже вже в першому пункті правил майбутнього з'їзду було зазначено: «обсудить и выяснить действительные нужды и интересы историко-археологических музеев России, выработать меры к улучшению и урегулированию их деятельности и изыскать способ объединить эту деятельность на общую их пользу»².

На попередньому з'їзді була вироблена низка питань, які мають підняти вже на основному з'їзді: визначення терміна «музей», вироблення стандартів музейної праці, такої як уніфікована категоризація, реставрація та зберігання експонатів.³

Спочатку ідею графині зрозуміли зовсім неправильно – представники різних музеїв просто виходили на трибуну, и розповідали про тяжкий стан свого музею, про невелику кількість експонатів, про відсутність нагляду з боку держави. Графиня ж наголошувала на необхідності «стремиться к объединению музеев»⁴. Тим не менш, науковці все-таки змогли порозумітися, і тому підсумком з'їзду стала програма, за якою російські музеї працювали майже за все двадцяте століття. За програмою слідувало:

- 1.Необхідність розмежування задач місцевих і державних музеїв.
- 2.Встановлення державного піклування про музеї.

¹ Протокол первого заседания Предварительного съезда деятелей музеев // Музееведческая мысль в России XVIII–XX веков : сб. документов и материалов. М. : Этерна, 2010. С. 373– 378.

² . Проект Положения и Правил 1-го Всероссийского съезда деятелей музеев // Музееведческая мысль в России XVIII–XX веков : сб. документов и материалов. М. : Этерна, 2010. С. 390-391

³ Протокол первого заседания Предварительного съезда деятелей музеев // Музееведческая мысль в России XVIII–XX веков : сб. документов и материалов. М. : Этерна, 2010. С. 384-385

⁴ . Протокол заседания общей секции Предварительного съезда деятелей музеев 28 декабря 1912 г. // Музееведческая мысль в России XVIII–XX веков : сб. документов и материалов. М. : Этерна, 2010. С. 379

3. Необхідність створення наукової асоціації для координування роботи музеїв.¹

Вже пізніше, в своїх мемуарах Уварова зазначе, що головним завданням товариства завжди було збереження пам'яток давнини.²

Підбиваючи підсумки музеєзнавчої діяльності Прасковії Уваровой, можна сказати, що саме вона докорінно вплинула на розвиток музеїв та музеєзнавства в російській імперії. Завдяки своєму впливу в наукових колах вона притворила у життя декілька важливих речей:

1. Завдяки її працям та каталогам зацікавлення музеями не обійшло стороною і не наукове суспільство, пересічний громадянин міг прочитати каталоги, та зацікавитись тією чи іншою виставкою. До того ж в своїй праці про обласні музеї Уварова розповіла про маловідомі установи, про які могли не знати не тільки громадяни, а й науковці.

2. Завдяки її описам та передачі знахідок Імперському музею, в наукові кола потрапляла нова інформація та термінологія.

3. Прасковія Сергіївна відіграла важливу роль у організації з'їзду музеєзнавців, на якому була оголошена нова методологія роботи музеїв, і вироблені засади, на яких все 20 століття велася музейна справа.

Другим великим пластом її діяльності можна вважати безпосередньо наукову роботу. Головним чином Прасковія Сергіївна відома своїми працями з історії та археології Кавказу. Її перше зацікавлення кавказькою давниною виникло ще за часи життя Олексія Уварова. Як вже було зазначено, П'ятий археологічний з'їзд 1881 року проводився в Тіфлісі, і у якості підготовки до з'їзду Уварови подорожували кавказом, вивчаючи місцеві пам'ятки, та відвідуючи розкопки.³

¹ Сундиева, А. А. А.С. и П.С. Уваровы и музейное дело в России / А. А. Сундиева // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. – 2018. – № 30. – С. 235

² Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. – Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. – (Записки прошлого). С. 231

³ Джоуа, А. И. Прасковья Сергеевна Уварова и ее исследования в Абхазии / А. И. Джоуа, В. А. Нюшков // Из истории культуры народов Северного Кавказа : Сборник научных статей / Под

В цілому Тіфліський з'їзд не тільки «наметил задачи и перспективы исследований, чем оказал благотворное влияние на дальнейшее развитие кавказоведения»¹, але і вплинув на наукові інтереси самої Прасковії Сергіївни. У своїх пошуках вона об'їхала всю Абхазію, багато разів їздила на Кавказ, вела активне листування із Володимиром Івановичем Чернявським (краєзнавцем та натуралістом). Особливий інтерес представляють її праці – «Путевые заметки», «Могильники Северного Кавказа», «Материалы по археологии Кавказа», і багато інших.

Книги носять різний характер. Наприклад «Путевые заметки» цілком виправдовують свою назву. Це не суто наукова праця – це щоденники, в яких автор описує все побачене і свої враження від природи, людей, традицій та архітектури. Між тим, і вони можуть надати цінну для науковців інформацію. Так особливу увагу автор приділяє середньовічним пам'яткам, таким як храм Симона Кананіта в Піцунді, Лихнинський храм, Бзинський храм, церкві в маєтці Воронова та іншим.² Описує вона і Велику абхазську стіну – величну споруду довжиною близько 160 кілометрів, яку, за легендою, побудував правитель Мегрелії Леван II Дадіані для захисту від абхазських правителів.³

Під час своєї подорожі графиня займалася і розкопками. Вона особисто брала участь у розкопках Полтавського та Ольгінського храмів в Цебенді, знайшла унікальну «Біблію в камені» 6-7 ст., яка включала вибиті на ній сцени з нового

редакцией Ю.А. Прокопенко, Т.А. Невской. – Ставрополь : Общество с ограниченной ответственностью "Печатный двор", 2020. – С. 7

¹ Колесникова М.Е. Вклад Московского археологического общества в изучение и охрану памятников Северного Кавказа во второй половине XIX века // Материалы по изучению историко-культурного наследия Северного Кавказа. Вып. XI. Археология, краеведение, музееведение. – М.: Памятники исторической мысли, 2013. – С. 367.

² Бгажба О.Х. История изучения средневековых памятников Абхазии // МАА. – Тб., 1967. – С. 115.

³ Воронов Ю. Н. В мире архитектурных памятников Абхазии. — М. : «Искусство», 1978. — Серия: «Дороги к прекрасному». С. 104-105

та старого завіту, а в 1900 році Уварова повідомила про знахідку камінної форми для лиття бронзового топора з селища Таглан.¹

За час своїх мандрівок Уваровой також була розроблена перша наукова періодизація християнської архітектури на Кавказі, вперше зафіксована в літературі знахідка могил кремованих апсидів(як зазначив Юрий Миколайович Воронов, скоріш за все мова йшла про могильник поблиз Герзеульської фортеці.).²

Між тим, окрім суто позитивних вражень, у своїх «заметках» автор виражає занепокоєння, і замислюється над тим, чи варто взагалі відкривати архітектурні пам'ятки Кавказа широкому загалу: «Собор в Драндах восстановлен самым варварским... образом, производит самое ужасное впечатление. Не знаешь, чего желать и что лучше – чтобы древности Кавказа оставались втуне..или чтобы являлись радители..обративших драгоценные памятники старины не то в казённый госпиталь, не то в цирк.»³

В 1899 році почалася робота над многотомником *Museum Caucasicum*, ініціатором якої був директор Кавказького музею в Тіфлісі Густав Іванович Радде. У роботі над многотомником відмітилась і Уварова, яка написала для нього передмову.⁴

Якщо роздивлятись діяльність Прасковії Уварової саме в контексті її Кавказьких досліджень, то можна сказати, що она була серед «піонерів»

¹ Бгажба О.Х. Уварова Прасковья Сергеевна // Абхазский биографический словарь. – Москва–Сухум, 2015. – С. 669.

² Воронов Ю.Н. Научные труды. Т. III: Тайна Цебельдинской долины. – Сухум, 2010. – С. 15.

³ Уварова П.С. Кавказ (Абхазия, Аджария, Шавшетия, Посховский участок). Путевые заметки. Ч. II. – М., 1891. – С. 112

⁴ Джоуа, А. И. Прасковья Сергеевна Уварова и ее исследования в Абхазии / А. И. Джоуа, В. А. Ньюшков // Из истории культуры народов Северного Кавказа : Сборник научных статей / Под редакцией Ю.А. Прокопенко, Т.А. Невской. – Ставрополь : Общество с ограниченной ответственностью "Печатный двор", 2020. – С. 10

кавказької археології. До Тіфліського з'їзду ця область була маловідома науковцям, і не викликала особливої цікавості у істориків. Завдяки ж наполегливій роботі Прасковії Сергіївни археологія Кавказу змогла «відкритися» імперії, її наукові роботи стали доброю допомогою для майбутніх ентузіастів в цій сфері, а її «Заметки» були чимось на кшталт науково-популярної літератури, яку можна було читати навіть нетямущім в археології людям.

Третій великий пласт наукових досягнень Прасковії Уваровой – це її головування Московським археологічним товариством та організація археологічних з'їздів. Як відомо, в травні 1855, після смерті чоловіка, Прасковію Сергіївну обрали головою Московського археологічного товариства.¹ Традицію проводити археологічні з'їзди започаткував Олексій Уваров. Свого часу він об означив ідею проведення цих з'їздів так: «..уничтожить равнодушие общественности к древностям, поднять на местах интерес к письменным и вещественным памятникам...»². Окрім того діяльність була спрямована на об'єднання різних розділів археології в одну дисципліну. На першому з'їзді, проведеному в 1869 році в Москві було вирішено проводити з'їзди один раз на три роки, в різних містах, при чому при підготовці доповідей було бажано пов'язувати тему із регіоном проведення, що підіймало би інтерес до досліджень на регіональному рівні. З'їзди проводилися з 1869 по 1911 рік по всій території Російської імперії. Наприклад в Україні було проведено шість з'їздів: Двічі в Києві (1874, 1899), в Одесі(1884), Харкові(1902), Єкатеринославі(1905) та Чернігові(1908).

Перед проведенням нового з'їзду створювався спеціальний організаційний комітет, який і окреслював коло проблем, які потрібно розглянути. Питання

¹ Киприянова, Н. В. Род графов Уваровых в истории России (по материалам государственного архива Владимирской области) / Н. В. Киприянова, Н. А. Яашнова // Манускрипт. – 2018. – № 6(92). – С. 32..

² Уварова П. С. Обзор деятельности двенадцати первых АС // Труды XII АС в Харькове. М., 1905 С. 14

розсилалися в різні заклади, разом із запрошенням. Як правило десь за тиждень до офіційного відкриття формувалася Рада з'їзду, в яку входили члени оргкомітету та делегати закладів, чийх представників не було в оргкомітеті. Як правило з'їзди продовжувались приблизно два тижні, а почесним головою був представник царської сім'ї. Учасниками були делегати, що прибули на з'їзд, персони, що отримали запрошення від оргкомітету, а ті просто ті, хто підготували наукові реферати. До початку роботи, як правило, видавалися наукові збірки. Так наприклад до третього з'їзду у Києві Володимир Антонович та Філіп Терновський підготували «Збірник матеріалів для історичної топографії Києва та його околиць», в якому подавалися дані про відомі до того часу давнини Середнього Подніпров'я.¹ А до відкриття вже з'їзду 1899(який також проводився у Києві, Володимир Антонович уклав Археологічну карту Волинської губернії, в якій повідомив про 15347 курганів та 348 городищ.²

Серед учасників завжди були присутні іноземні вчені, часто – знайомі Уварових з їх подорожей по Європі.

Перші шість археологічних з'їздів пройшли за безпосередньою участю графа Уварова, тому відлік «самостійних» з'їздів Прасковії Сергіївни буде справедливо почати із сьомого.

Так Сьомий Археологічний з'їзд, як вже зазначалося вище, в основному був присвячений музеєзнавству та розробці нових стандартів та методів роботи в музеї. Хіба що можна додати, що в своєму докладі Уварова торкнулася і теми українських музеїв, зокрема кримських Керченського, Феодосійського, Херсонського, та історико-географічного музею при Симферопольській

¹ Ткаченко, И. В. Всероссийские археологические съезды в контексте развития Отечественной археологической мысли / И. В. Ткаченко // Актуальные проблемы социальной истории, философии и социальной работы : Тезисы докладов и сообщений, Новочеркасск, 19–20 мая 2016 года / Новочеркасский инженерно-мелиоративный институт имени А.К. Кортунова. – Новочеркасск: ООО "Лик", 2016. – С. 44-45.

² Антонович В. Археологическая карта Волынской губернии. М., 1900.

чоловічій гімназії.¹ У своїй доповіді графиня відмічала печальний стан сучасних кримських музеїв: «Музеи эти пусты и немые и не могут послужить примером для других подобных древнехранилищ. Для них и по сие время не выработано устава, и Правление их не считает обязанностью изучать местность, в которой находится...»². Зі схожою позицією виступив і Іван Федірович Ліхачьов, в доповіді якого йшла мова про програму роботи провінційних музеїв.³

Восьмий Археологічний з'їзд проводився у Москві в 1883 році. В цілому він був присвячений питанню просвітницької діяльності музеїв. Так автор однієї з доповідей – Василь Тимофійович Георгієвський, в основному розбирав питання викладання церковної археології та створення церковно – археологічного музею, діяльність якого мала бути спрямована на вивчення руського традиційного мистецтва та іконопису.⁴ Цікаво, що його ідеї були реалізовані в 1866 році, при організації давньосховища при Братерстві імені Олександра Невського у Володимирі, де засновники та хранителі не тільки збирали, вивчали та описували різні старожитності, але й вели просвітницьку діяльність для учнів семінарії.⁵

Доповідь Георгієвського доповнив Дмитро Петрович Струков. Він торкнувся питання охорони церковних пам'яток та відмітив варварське відношення до

¹ Непомнящий, А. А. Крымоведческие исследования на всероссийских археологических съездах (вторая половина XIX - начало XX века) / А. А. Непомнящий // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – 2002. – № 9. – С. 583

² Уварова П.С. Областные музеи // Труды седьмого Археологического съезда в Ярославле. 1887.-м., 1891.-Т.2.-С. 266

³ Лихачев И.Ф. Об устройстве провинциальных музеев и основании Общества охраны национальных памятников // Труды седьмого Археологического съезда в Ярославле. 1887.- М., 1891.-Т.2.-С. 337-356.

⁴ Георгиевский В. Т. О преподавании археологии в духовных семинариях и об устройстве епархиальных археологических музеев // Труды 8 Археологического съезда. М.; СПб., 1897. Т. 4. С. 81.

⁵ Дементьева, Ю. М. Материалы археологических съездов (1869-1914) как источник по истории музейного дела России / Ю. М. Дементьева // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – № 80. – С. 79

старожитностей. Він пропонував створювати при церквах комісії, які б регламентували продаж церковних цінностей та збирали відомості про церковні та історичні старожитності.¹

Дев'ятий Археологічний з'їзд проходить у Вільно в 1893 році. Характерно, що з цього часу інтерес до археології як такої знижується, і поступається більш патріотичний, «національній» концепції археології. Один з учасників з'їздів — Олександр Дмитрович Беляєв, зазначав: « Чем выше подъем национального чувства и сильнее патриотизм, тем ценнее для народа его родные памятники и тем охотнее и шире идет дело их изучения и сохранения ». На практиці національна спрямованість призвела до збільшення кількості доповідей на теми по типу «Русский быт — домашний и общественный», та «Памятники славяно-русского языка и письма», і зменшення на теми візантійстики, нумізматики, і тому подібного.²

Десятий Археологічний з'їзд був організований в 1896 році в Ризі. У його роботі взяли участь 642 депутати, було представлено 98 рефератів та проведено 33 засідання.³ Він, як і дев'ятий, мав не тільки мету наукової співпраці. З'їзди в Прибалтиці були ідеєю царя, який був зацікавлений в русифікації регіону. Так, серед питань найбільш важливим виявилось не питання археологічних знахідок прибалтики, а проблема збереження культурного надбання Росії. Протягом з'їзду були згадані і вже класичні питання організації музейної діяльності та охорони пам'яток культури.⁴ Так на останньому засіданні з'їзду Є. Е. Нотбек прочитав доповідь «О принятии мер для сохранения древних памятников

¹ Струков Д. П. Мнение об охране древних церковных предметов // Труды 8 Археологического съезда. М.; СПб., 1897. Т. 4. С. 83.

² Петрова, О. С. Вопросы источниковедения изобразительных источников в научной программе Всероссийских археологических съездов (1869-1911) / О. С. Петрова // Историческое обозрение. — 2018. — № 19. — С. 98 — 99

³ Пискотина, В. А. Особенности организации Всероссийских археологических съездов во второй половине XIX - начала XX вв. (на примере VII-XVI съездов) / В. А. Пискотина // Студенческий электронный журнал СтРИЖ. — 2018. — № 3(20). — С. 121

⁴ Шаманаев А. В. X Археологический съезд в Риге и вопросы сохранения историко-культурного наследия / А. В. Шаманаев // Проблемы истории России. — Екатеринбург : Волот, 2008. — Вып. 7: Источник и его интерпретации. — С. 246-253

зодчества в Прибалтийском крае», в якій йшла мова про охорону культурних об'єктів в місті Ревель. Цікаво, що в 1891 році міська дума розглядала його проект створення виконавчої комісії для збереження культурних об'єктів, але у підсумку ідею так і не підтримали.¹

Одинадцятий Археологічний з'їзд було проведено у Києві в 1899 році.

Головним чином з'їзд запам'ятався доповіддю Василя Олексійовича Городцова «Русская доисторическая керамика», в ньому він наголошував на необхідності створення єдиної археологічної термінології, себто археологічного словника.² «..прежде всего, необходимо выработать определенную систему описания и номенклатуру, которые облегчили бы как труды по классификации материалов, так и пользование ими в сводных работах».³

Тема Дванадцятого археологічного з'їзду далі буде розкрита окремо.

Тринадцятий Археологічний з'їзд був проведений в Єкатеринославі в 1905 році. При підготовці до з'їзду Прасковія Уварова запропонувала попросити допомоги у наукових центрах сусідніх із Єкатеринославом міст, тому у організації допомагали Історико-філологічно товариство при Новоросійському університеті, Одеське товариство історії та старожитностей, Товариство Нестора Літописця при Університеті святого Володимира, Єкатеринославське вище горне училище, та Тавричеська і Херсонеська вчені архівна комісії.

¹ Заключительное заседание съезда // Тр. десятого археологического съезда в Риге. М., 1900. Т. 3. С. 128-129.

² Кокорина, Ю. Г. (2009). Первый опыт создания археологического словаря на русском языке (о выступлении В. А. Городцова на XI Археологическом съезде в 1901 году). Проблемы истории, филологии, культуры, (2 (24), С. 275

³ Городцов В.А. Русская доисторическая керамика // Археологический съезд, 11й. Труды. – М.: Изд. Москов. Археологич. общества, 1901. – Т.1. – С. 582

На самому з'їзді було присутнє 246 спеціалістів з 39 міст Російської імперії, основною темою стало вивчення та збереження культурної спадщини юга імперії.¹

Цікаво, що спогади про Тринадцятий та Чотирнадцятий Археологічні з'їзди в мемуарах графині трохи заплутані. Скоріш за все це пов'язано із неспокійною ситуацією, що в той час була в імперії. Чотирнадцятий з'їзд був проведений в Чернігові в 1908 році. У її мемуарах можна побачити нервовість, і вона, в загалом, була виправдана. Так під час одного з засідань до залу увірвалися п'ять чоловік, які, за їх власними словами, «..хотели выразить Московскому Археологическому обществу порицание...».² В цілому з'їзд проводився «на скору руку», і з доповідей можна хіба що виділити виступ Арса Маркевича, присвячений історії кримських архівів.³

П'ятнадцятий Археологічний з'їзд став останнім. Він був проведений в 1911 році в Новгороді. Цікавий завдяки доповіді начальника Артилерійського музею Д. П. Струкова, в якій він наголошує на необхідності скликання З'їзду музейних робітників для обговорення основних проблем російської музейної справи.⁴

В 1912 році навіть був проведений попередній з'їзд, де обговорювалась низка питань, пов'язаних із збереженням, розшуком та вивченням пам'яток культури.

¹ Кармазина Н.В. (2014). XIII Археологический съезд в Екатеринославе: разработка комплексной программы исследования культурного наследия Юга России. Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Исторические науки, 27 (66) (1), 29-32.

² Пискотина, В. А. Особенности организации Всероссийских археологических съездов во второй половине XIX - начала XX вв. (на примере VII-XVI съездов) / В. А. Пискотина // Студенческий электронный журнал СтРИЖ. – 2018. – № 3(20). – С. 122

³ Маркевич Арс.И. К истории крымских архивов // Труды тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе. 1905.-М., 1908.-Т.2.-с. 166-173.

⁴ Струков Д. П. Русские древлехранилища и разобщенность их деятельности // Труды 15 Археологического съезда. М., 1914. Т. 1. С. 517–523.

Перший повноцінний з'їзд був запланований на 1915 рік, але так і не відбувся через початок Першої світової війни.¹

30 червня 1924 року графиня Уварова померла в містечку Добрна, в королівстві Югославія. Її останні роки пройшли безрадісно: війна, революція, не спроможність займатися наукою на бажаному рівні та вимушена еміграція.

¹ Дементьева, Ю. М. Материалы археологических съездов (1869-1914) как источник по истории музейного дела России / Ю. М. Дементьева // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – № 80. – С. 81

ВИСНОВКИ

Якщо в цілому проаналізувати біографію Прасковії Сергіївни Уваровой, можна щиро здивуватись тому, скільки одна захоплена людина може зробити для науки.

Графиня уварові потрапила у світ історичної науки випадково. Навіть при тому, що в дитинстві вона отримала найкращу освіту(пам'ятаємо, що серед її вчителів були насправді легендарні особистості), історією як такою вона не цікавилась. Все змінило її заміжжя за Олексієм Уваровим, який показав їй світ археології, архівів та історичних і культурних пам'яток, і, що не менш важливо, надав їй своєрідний фундамент для майбутньої наукової роботи. Завдяки Олексію Сергійовичу Прасковія отримала навички роботи з історичними пам'ятками, наочно побачили археологічні дослідження, і познайомилась із видатними вченими та політичними діячими.

Не зважаючи на те, що свою наукову діяльність вона почала вести ще до 1884 року, до смерті чоловіка вона, так би мовити, перебувала в його тіні, супроводжуючи у мандрівках і допомагаючи в організації культурно-історичних заходів.

Після ж смерті чоловіка Прасковія Сергіївна як науковець розкрилась на повну. Масштаби її діяльності насправді вражають: одночасно вона плідно співпрацювала із музеями, впорядковуючи каталоги, описуючи колекції, та розробляючи методологію роботи в установах, вела справи Московського археологічного товариства(в тому числі і проводила археологічні з'їзди, на підготовку до яких частіше за все йшли роки), і займалася особистою науковою діяльністю, пишучі праці по історії та археологічним знахідкам Кавказу.

Цікаво і те, що у всіх цих пластах своєї діяльності графиню чекав успіх: Археологічні з'їзди зараз вважаються одним з найпотужніших двигунів наукового прогресу 19 століття, її методи роботи в музеї використовували протягом всього 20 століття, а праці по історії Кавказу стали не просто одними з перших, а в цілому цінними джерелами для науковців.

Біографія Прасковії Уваровой – це біографія по-справжньому видатної особистості, що признавали ще її сучасники.

Як було написано в її некрологу: «Память о П. С. Уваровой среди русских ученых будет жить долго. Едва ли скоро увидим мы опять такого деятеля, бескорыстного, энергичного, преданного науке до самопожертвования, талантливого, широко образованного, как П.С. Уварова.»¹

¹ А. И. Соболевский, "П. С. Уварова. 1840–1924. Некролог", Извѣстія Россійской Академіи Наукъ. VI серія, 19:6-8 (1925), 141

ХІІ АРХЕОЛОГІЧНИЙ З'ЇЗД

ПРОВЕДЕННЯ ЗІЗДУ

Дванадцятий Археологічний з'їзд проводився в Харкові в 1902 році. Взагалі Харків вже планувався як місто для проведення сьомого з'їзду, але потім був замінений на Ярославль, через, як зазначено в офіційній версії, брак пам'яток давнини. В своїх мемуарах графиня розповідає іншу версію: Харків «отклонял от себя честь принять в своих стенах собрание русских ученых»¹. Але на цей раз ситуація змінилася – до графині звернувся представник від Харкова, і попросив провести тут наступний з'їзд. У зв'язку з цим можна вважати, що скоріш за все проблему була все-таки в науковій спільноті Харкова.

В засіданнях взяли участь 402 депутати, було представлено 93 реферати, і проведено 32 засідання в 9 відділах.²

На самому з'їзді, традиційно, в основному розбиралися теми української археології та українських культурних пам'яток. Наприклад, була порушена тема етнографії Крима, представлена доповіддю Олександра Федіровича Музиченко «Наблюдения над народным творчеством крымских болгар». Доповідач задався ціллю перевірити сучасні наукові погляди на походження і розвиток поезії та творчості. Так він охарактеризував дві болгарські пісні, де прослідкував грецький, руський та татарський вплив на текст.³ Також свою доповідь «Киммерийцы» представив Василь Михайлович Сисоїв.⁴

¹ Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. – Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. – (Записки прошлого). С. 178

² Пискотина, В. А. Особенности организации Всероссийских археологических съездов во второй половине XIX - начала XX вв. (на примере VII-XVI съездов) / В. А. Пискотина // Студенческий электронный журнал СтРИЖ. – 2018. – № 3(20). – С. 123

³ Музыченко А.Ф. Наблюдения над народным творчеством крымских болгар // Труды двенадцатого Археологического съезда в Харькове. 1902.- М., 1905.- Т.2.- с. 446-460.

⁴ Сысоев В.М. Киммерийцы // Труды двенадцатого Археологического съезда в Харькове. 1902.- М., 1905.-Т.3.- с. 367-368

На з'їзді велику увагу приділяли вивченню церковного мистецтва. Так у відділі «Памятники искусств и художеств, нумизматики и сфрагистики», свої доповіді представили: Михайло Павлович Істомін «К истории стенописи в Киево-Печерской Лавре», Миколай Іванович Троїцький «Белевский Преображенский собор и его памятники» та Єгор Кузьміч Рєдин «Памятники искусства и древности церквей в Харьковской Губернии», «Материалы к истории древнерусского искусства. О некоторых древних лицевых рукописях», «Русские лицевые рукописи Индикоплова в связи с византийскими», «О времени мозаики Георгия Солунского».¹ Тут потрібно зазначити, що Єгор Кузьміч взагалі брав активну участь у організації з'їзду. Протягом декількох років він збирав потрібну інформацію, і, наприклад, відмічені ним ікони та церковні старожитності ввійшли у церковний відділ виставки при археологічному з'їзді.²

У відділені «Церковные древности» можна виділити доповіді В.М. Сисоєва «Остатки запорожской культурной старины в пределах Кубанской области», Г.Ю. Тиховського «Малорусские и западно-украинские учительские Евангелия XVI – XVIII вв. И их место среди южно-русских и западно-украинских переводов священного писания», І.Д. Чериркіна «Значение изображения на иконах праведного Лаврентия Калужского...».

У відділені «Памятники языка и письма» - В.М. Кашкаров «Древние письменные памятники Перемышльского Лютикова Свято-Троицкого монастыря, Н.І. Троїцький «Славянская псалтырь юсоваго письма XVв. Рукопись собственного собрания».³

Також на з'їзді розглядалися(хоч і не були пріоритетними), питання візантіїстики. На той час розвиток візантіїстики був десь на початковому стані:

¹ Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки – Випуск 25. Херсон: Видавництво ХДУ. 2007. –С. 208-209

² Филипенко Г. И. Е. К. Рєдин исследователь религиозных памятников искусства Харьковской губернии [Текст] / Г. И. Филипенко. // Вера и разум. – 2000. – С. 226

³ Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки – Випуск 25. Херсон: Видавництво ХДУ. 2007. –С. 209

були ентузіасти, були наукові праці, була дослідження, але все це було дуже локальним і децентралізованим. Не дивно, що такий масштабний захід як археологічний з'їзд зміг підняти інтерес наукових кіл до питання вивчення спадщини Візантії.¹

Беручи до уваги той факт, що Харківський з'їзд був одним з наймасштабніших,² не дивно, що на ньому були присутні признані вчені-візантіїсти, такі як Дмитро Власьєвич Айналов та Юліан Андрійович Кулаковський.³

Велику увагу питанню візантіїстики приділили в секції церковної давнини, якою головував директор Археологічного інституту та професор Санкт-Петербурзької академії М.В. Покровський. Всього на секції було представлено десять доповідей, більшість з яких були присвячені як раз Візантії. Так наприклад відомий богослов і археолог Н.І. Троїцький прочитав доповідь: «Древнейший храм в Херсонесе Таврическом, открытый при раскопках в настоящем году», на основі своїх досліджень храму поблизу Карантинної бухти. У доповіді він торкнувся проблеми збереження херсонеських пам'яток та охарактеризував особливості будівництва храму.

Одним з найактивніших учасників з'їзду був Д.В. Айналов, який представив доповіді на трьох секціях. В своїх працях він аналізував різні аспекти візиту

¹ Домановская М. Е. XII Археологический съезд и харьковская византистика // Научные ведомости Белгородского государственного университета. – Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. – 2013. – № 15 (158). – Выпуск 27. – С. 55- 56

² Юренко С. П. Археологічні з'їзди в Україні. С. 76

³ Известия XII Археологического съезда в Харькове. С. 20

княгині Ольги в Константинопіль.¹ За словами Василя Іринарховича Ульяновського Айналов, вочевидь, розпочав розробку цієї теми ще в 1900 році.²

В секції «Древности классические, византийские, восточные и западноевропейские», зрозуміло, була ціла низка спеціалістів з візантійської історії. Велика кількість доповідей стосувалася проблеми русько-візантійських зв'язків та впливу Візантії на давньоруську культуру. У доповіді «Где и как была принята святая княгиня Ольга в Царьграде», Д. В. Айналов намагається встановити картину прийому Ольги імператором, використовуючи трактат Костянтина Багрянородного «De ceremoniis».³ Айналов не тільки користувався першоджерелом а ще й переклав деякі відривки з нього російською мовою.⁴

Інший видатний вчений – Ю.А. Кулаковський, у свою чергу повідомив про результати вивчення нещодавно відкритого візантійського писемного джерела 10 століття, що мало назву «De castrametatione».⁵

Найбільш активну участь в роботі Дванадцятого Археологічного з'їзду брав член Попереднього комітету Х.І. Попов.

Так 16 серпня 1902 року, на засіданні секції «Быт домашний, хозяйственный, общественный, юридический и военный», він виступив із очерком, присвяченим історії козачих поселень на Дону. У своїй доповіді він відмітив неоднорідний етнічний склад донського козацтва та визначив, що в нього

¹ Домановская М. Е. XII Археологический съезд и харьковская византистика // Научные ведомости Белгородского государственного университета. – Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. – 2013. – № 15 (158). – Выпуск 27. – С. 59

² Ульяновский В. И. Украинские сюжеты в творчестве Д. В. Айналова // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. II: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Дмитра Власовича Айналова (1862–1939 рр.) / від. ред. П. С. Сохань; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. К., 2012. С. 10-11.

³ Редин Е.К. Доклады по византиноведению. С. 627-629; Айналов Д. В. Княгиня св. Ольга в Царьграде // Труды Дванадцатого Археологического съезда. Т. III. С. 12-21.

⁴ : Гордієнко Д. С. Візантійско-руські відносини за Константина VII Порфирогенета. С. 171-172

⁵ Два византийских военных трактата конца X века / издание подготовил В. В. Кучма. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. СПб., 2002. С. 234-235

входили казаки «рязанские, мещерские, волжские, черкесы запорожские и частью новгородцы».¹

Під час обговорення виступу Х.І. Попова зав'язалася наукова дискусія.

Н.І.Троїцький, хоч і признавав, що доповідач добре попрацював із джерелами, відмічав відсутність в дослідженні суто історизму.² Він відмічав(а Є. Ф. Лонткевич його підтримав), що Х.І. Попов не взяв до уваги ряд важливих факторів, таких як:

1. Колонізація дона з Півдня

2. Заселення Дона старообрядниками

3. Передачу церковного начиння донських казаків в церкву на острові Хортиця, що свідчило про їх тісні зв'язки із дніпровцями.

С.Ф. Платанов і І.Д. Багалій у свою чергу заявили про необхідність вивчення внутрішнього життя жителів Дона.

Окрім цього виступ Х.І. Попова планувався ще на засіданні секції церковних старожитностей, з доповіддю «О монастырях Донской епархии» але за деяких причин виступ був скасований. Ітогом стало те, що матеріали його доповіді було вирішено передати для публікації в «Трудах...». Як результат там опублікували три примітки Попова.

Одна з них присвячувалась Усть-Медведицькому Преображенському жіночому монастирю, побудованому в 17 столітті.³

¹ Известия XII Археологического съезда в Харькове 15–27 августа 1902 года. Харьков, 1902. С. 38

² Известия XII Археологического съезда в Харькове 15–27 августа 1902 года. Харьков, 1902. 238 с. 38-39

³ Попов Х.И. Усть-Медведицкий Преображенский женский монастырь // Труды XII Археологического съезда в Харькове. 1902. Т. 3. М., 1905.

Друга його примітка присвячена історії Кременського Вознесенського чоловічого монастиря, заснованого в кінці 17 – початку 18 століття монахом Ніканором.¹

Третя примітка була присвячена історії Старочеркаського Євфремовського жіночого монастиря, заснованого в 1837 році на околиці Старочеркаської станиці.²

В своїх примітках Х.І. Попов згадував ще дві кам'яні церкви Старочеркаська, які він називав «свидетельницами бывшего величия древнего донского города» - Петропавлівську та Преображенську. Серед інших пам'яток Старочеркаська він назив давнє кладовище, латинську семінарію та народне училище.

Окрім цього в свої примітки він додав список імен «знаменитых атаманов и старшин, стяжавших своими заслугами славу Донскому войску»³

У підсумку можна зазначити, що Дванадцятий Археологічний з'їзд проходив традиційно, з оглядом на першопочаткову ідею приділення уваги регіональним дослідженням. Так основна увага в доповідях приділялась історії України, Харківського та Донського краю. Особлива цікавість дослідників була спрямована на українську церковну тематику, як то архітектура, старожитності та історія, та візантійську тематику, з упором на взаємини між Візантійською імперією і Київською Руссю.

Великим досягненням для з'їзду стала його масштабність, та кількість видатних науковців, серед яких можна виділити Єгора Кузьмича Редіна, Дмитра Івановича Багалія, Юліана Андрійовича Кулаковського, Михайла Павловича Істоміна та багатьох-багатьох інших.

¹ Попов Х.И. Кременской Вознесенский мужской монастырь // Труды XII Археологического съезда в Харькове... Т. 3. С. 167.

² . Попов Х.И. Старочеркасский Ефремовский женский монастырь // Труды XII Археологического съезда в Харькове... Т. 3. С. 168–170.

³ Попов Х.И. Старочеркасский Ефремовский женский монастырь // Труды XII Археологического съезда в Харькове... Т. 3. С. 170

Не зважаючи на скептичне ставлення Прасковії Сергіївни до Харкова(яке можна виправдати категоричним небажанням місцевого наукового товариства проводити тут археологічний з'їзд), з'їзд пройшов вельми вдало. Свій розвиток отримала українська візантіїстика, церковна архітектура, церковне мистецтво, і навіть оглядову увагу отримала етнографія народів Криму.

ОРГАНІЗАЦІЯ З'ЇЗДУ

Прасковія Уварова, традиційно, брала активну участь у організації з'їзду. При організації Дванадцятого археологічного з'їзду одночасно діяли дві різні органи – Московський попередній комітет(МПК), який очолювала безпосередньо Прасковія Сергіївна, та Харківський попередній комітет(ХПК) на чолі з Д. І. Багалієм. Підготовка, знову ж таки традиційно, почалася за декілька років до самого з'їзду. Ще в 1900 році на другому засіданні Московського попереднього комітету(05.01.1900), було прийняте рішення про включення до сфери наукових інтересів з'їзду Області війська Донського.

Прасковія Сергіївна їздила із регулярними візитами до Харкова, і під час її візиту у Квітні 1900 року активно обговорювалося питання про відкриття допоміжних комісій і відділень.¹

Потрібно зазначити, що хоч Уварова і була в цілому зацікавлена у проведенні з'їзду, сам Харків її цікавив мало. В своїх мемуарах вона напише: «Харьков как город не представляет особого интереса: ни как здания, ни как личности, и потому весь интерес обусловился университетом и теми профессорами, которые заинтересовались им...»² Мабуть саме тому велику частину роботи роботи взяли на себе все-таки Харківський попередній комітет і Багалій.

На четвертому засіданні ХПК в квітні 1900 року Д. І. Багалій представив проект створення регіональних відділень Попереднього комітету в Новочеркаську та Єкатеринодарі. Були розглянуті задачі, які ставилися перед відділами у зв'язку

¹ Бойко Андрей Леонидович, & Скирда Ирина Николаевна (2016). Участие Донского отделения Предварительного комитета в подготовке и работе XII Археологического съезда 1902 года в Харькове. Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки, (1 (189)), С. 29.

² Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. – Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. – (Записки прошлого). С 178

із підготовкою до Харківського з'їзду. З ціллю реалізації проекту було вирішено командувати до цих міст самого Багалія.¹

Створенню Донського відділення Попереднього комітету передувала робота завідуючого Донським музеєм Харитона Івановича Попова, який встановив контакт із людьми, які цікавились місцевою давниною. На запит о створенні Донського відділення Попереднього комітету Попов запропонував створити його при Комісії по створенню Донського музею. У відповідь він отримав резолюція атамана К. К. Максимовича : : «Очень сочувствую этому и вполне согласен»²

Перед комітетом були поставлені наступні задачі:

1. Обслідування найбільш відомих городищ
2. Перевірка вже відомої інформації про місцеві старожитності.
3. Виявлення місць розташування давніх літописних міст на території Області війська Донського.
4. Підготовка відповідей на питання, запропонованих Харківським попереднім комітетом.
5. Створення археологічної карти Донської області.

В червні 1900 року із ціллю створення Донського відділу Попереднього комітету в Новочеркаськ прибув голова Харківського попереднього комітету Д.І. Багалій.

17 червня 1900 року було проведено перше засідання Донського відділення. Воно було урочисто відкрито наказним отаманом війська Донського К.К. Максимовичем. На засіданні також були присутні голова ХПК Д.І. Багалій, завідуючий Донським музеєм Х.І. Попов, голова Комісії по влаштуванню

¹ Протоколы заседаний Харьковского Предварительного комитета. 1902 // Труды Харьковского Предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. Т. 1. Харьков, 1902. С 43

² От заведующего Донским музеем Х.И. Попова // Труды XII Археологического съезда в Харькове. 1902. Т. 2. М., 1905. С. 562

Донського музею І. М. Добринін та члени Донського обласного статистичного комітету.

На засіданні Х.І. Попов ознайомив всіх присутніх із листом Прасковії Сергіївни Уваровой із пропозицією започаткувати в Новочеркаську Донське відділення Попереднього комітету.¹

Після цього зі своєю доповіддю виступив і Д.І. Багалій, і відмітив, що територія Області війська Донського підпадає у сферу наукових інтересів Дванадцятого Археологічного з'їзду.² Також ним були поставлені задачі для Донського відділення, серед яких найбільш пріоритетною була реєстрація кам'яних баб у кордонах Області війська Донського. При цьому Д.І. Багалій відмітив таку методологію роботи:

- 1.Обов'язково вказувати місця, звідки взяті баби.
- 2.Робити їх докладний опис.
- 3.Фотографувати або зарисовувати всі знахідки.
- 4.Нанести місця розташування на археологічну карту.

Другою задачею став збір інформації о городищах і інших археологічних пам'ятках у кордонах Області війська Донського з обов'язковим нанесенням їх на археологічну карту. На карті було необхідно позначити городища, кургани, кам'яних баб, місця проведення розкопок, а також додати супровідний текст. Цінним доповненням до археологічної карти могли стати і карти заселення Області війська Донського, зібрані в Донському музеї.

¹ Бойко Андрей Леонидович, & Скирда Ирина Николаевна (2016). Участие Донского отделения Предварительного комитета в подготовке и работе XII Археологического съезда 1902 года в Харькове. Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки, (1 (189)), С. 30.

² Труды Донского отделения Предварительного комитета про устройству XII Археологического съезда в Харькове. Новочеркасск, [1900]. 10 с.

Наступна задача – організація безпосередньо розкопок на території Донської області. Оскільки ці роботи потребували багато грошей, Д.І. Багалій запропонував військовому начальству виділити гроші на реалізацію проекту, мотивуючи це тим, що всі знахідки відправляться в місцевий Донський музей.

На жаль, грошей на проведення розкопок не знайшлося.

Важливими напрямками роботи Донського відділу мали стати збір і впорядкування колекції історичної старожитностей, таких як регалії, пртери історичних діячів, побутові предмети. Бажаним було вивчення і місцевих часних колекцій.

Не забували і про церковні старожитності – Багалієм було запропоновано перш за все звернути увагу на місцеві старовинні дерев'яні церкви.

Найцікавіші речі, зібрані Донським відділенням, мали в майбутньому поступити на виставку при Дванадцятому археологічному з'їзді. Серед них в картографічному відділі передбачалося представити карти і плани міст Донської області, а в старопечатному відділі – старовинні рукописи та книги.¹

За результатом доповіді Д. І. Багалія були прийняті наступні рішення:

1. Донське відділення має підготувати відповіді на питання Харківського попереднього комітету, що стосувалися Області війська Донського, які були прописані в протоколі першого засідання²
2. Програми Харківського попереднього комітету мають бути адаптованими до місцевих особистостей, у зв'язку з чим в них необхідно внести доповнення та

¹ Бойко Андрей Леонидович, & Скирда Ирина Николаевна (2016). Участие Донского отделения Предварительного комитета в подготовке и работе XII Археологического съезда 1902 года в Харькове. Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки, (1 (189)), С. 31 - 32

² Труды Донского отделения Предварительного комитета про устройству XII Археологического съезда в Харькове. Новочеркасск, [1900]. С 9 – 12

зміни, а також зробити розсилку лицам та закладам, які б могли надати необхідну інформацію о місцевих старожитностях

3. Члени відділу мали обробити результати анкет та провести ряд наукових експедицій з ціллю зібрання матеріалів до Дванадцятого археологічног з'їзду

О результатах своєї роботи в Новочеркаську та створенні Донського відділу Попереднього комітету Д.І. Багалій розповів на шостому засіданні ХПК, яке проводилось в жовтні 1900 р. Він особливо відмітив, що основною силою діяльності Донського комітету міг стати місцевим музей давнини.¹

В цілому Д.І. Багалій залишився задоволеним результатами своєї поїздки в Новочеркаськ, і, як показав час, не дарма. Незабаром в Харківський Попередній Комітет почала поступати інформація про археологічні пам'ятки, зібрана методом анкетування.

Так на дев'ятому засіданні Харківського Попереднього Комітету було розглянуто повідомлення О. Яковлева «о случайно произведенной им раскопке могил доисторического века в холмах у реки Чир, в Донской области...»²

Це повідомлення було опубліковано в додатках до протоколу засідання.³ Там йшла мова про курган, що був розкопаний при будівництві залізниці. Автор повідомлення, не будучи професійним археологом, вирішив що могили можна віднести до захоронень кам'яного віку, але як виявилось у майбутньому, скоріш за все вони відносились до епохи бронзи.

¹ Протоколы заседаний Харьковского Предварительного комитета. 1902 // Труды Харьковского Предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. Т. 1. Харьков, 1902. С. 65

² Протоколы заседаний Харьковского Предварительного комитета. 1902 // Труды Харьковского Предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. Т. 1. Харьков, 1902. С. 141

³ . Яковлев А. Плоские могилы каменного века на р. Чир в Донской области // Труды Харьковского Предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. Т. 1. Харьков, 1902. С. 143–146.

Вивченням давніх пам'яток на території Області війська Донського займався краєзнавець, автор низки праць по історії Донського кра. І. Тимощенко. Він досліджував давнє городище біля балки Ригіной¹, визначив його розміри, а також відмітив присутність на ньому близько двох десятків пам'яток, які зараз мають назву «зольники». Також він досліджував залишки поховань, які, скоріш за все, можна віднести до салтівської культури.

На додачу до цього І. Тимощенко розкопав курган, в якому було знайдено пізньокочівницьке поховання, які, скоріш за все, відносились до срубної культури бронзового віку.

Іншу цікаву інформацію про археологічні пам'ятки містив звіт студента Московського університету В. Харламова, який за дорученням Донського відділення «совершил поездку по Донской области в 1-м Донском и Донецком округах с целью собирания материала по археологии местного края для работ к предстоящему съезду». Там же були приведені дані о шляхах, городищах, і інших цікавих речах, які згадувались у народних переказах.²

В цілому дослідник надав детальний опис Карповського городища і курганів навкруги нього, та провів розкопки семи невеликих курганів, виявивши їх приналежність до половецького-татарської епохи. Обслідування Карповського городища і курганів було доручена В. Богачову. Його звіт, у підсумку, носив доволі фрагментарний характер, і, насправді, мало відповідав на поставленні питання, проте все одно був опублікований в Трудах Дванадцятого

¹ Тимощенко И. Отчет об археологическом обследовании древнего городища при балке Рыгиной [Донской области] // Труды XII Археологического съезда... С. 569–576.

² Харламов В.А. Доклад об археологических изысканиях в Первом Донском и Донецком округах [Донской области] // Труды XII Археологического съезда... С. 576–583.

Археологічного з'їзду.¹ Все в тих же «Трудах...» був також опублікований список інших городищ на території Області війська Донського.²

Цікаво, що адміністрація Війська Донського, не маючи достатньої кількості матеріальних ресурсів, вирішувала проблеми своїми методами, зокрема – «добровольно – прінудітельними», військово-бюрократичними методами збору та обробки інформації, що дозволяло їм отримувати та обробляти насправді вражаючу кількість даних про археологічні пам'ятки.³

У підсумку зазначимо, що навіть зі всім своїм скептицизмом по відношенню до пам'яток давнини Харкова, Прасковія Сергіївна займалася організацією та подальшим проведенням з'їзду. Її участь може не була такою явно і безпосередньою, але саме Московський Попередній Комітет під її началом розробив структуру організації, надав повноваження потрібним людям, та подавав ідеї, які потім втілювалися у життя.

¹ Богачев В. Отчет об изысканиях, произведенных на Кобяковом городище и прилежащей местности в юрте Аксайской станицы Черкасского округа [Донской области] // Труды XII Археологического съезда... С. 583–585

² Городища Области Войска Донского // Труды XII Археологического съезда... С. 585–586.

³ Бойко А.Л. Донское отделение Предварительного комитета XII Археологического съезда // Проблемы истории и археологии Украины. Харьков, 2012. С. 93.

ВИСНОВКИ

Прасковія Сергіївна Уварова – це одна з найвизначніших постатей у історичній науці періоду другої половини 19 – початку 20 століття. Не зважаючи на чисельні досягнення в області музеєзнавства та археології, на сьогоднішній день Прасковія Сергіївна не є популярною персоналією у історичній «поп-культурі»

Графиня Уварова прожила по-справжньому насичене життя:

Її дитинство пройшло у Харківській губернії, в Тернах, поряд із великою люблячою родиною. З самого дитинства вона отримувала якомога кращу освіти, серед її вчителів була людина, які в майбутньому стали науковцями та артистами світового масштабу. Що важливо, із самого дитинства батьки прививали дітям повагу до праці та працівників, вимагали від них спілкуватись із селянами, і допомагати у сільськогосподарчих роботах.

Після переїзду до Москви життя сім'ї змінилося. Велику кількість часу Прасковія(якщо не була зайнята навчанням), проводила у прогулянках та екскурсіях по московським культурно-історичним спорудам, і, мабуть, вже тоді вперше зацікавилася історією.

Коли діти трохи подорослішали, батьки почали виводити їх в суспільство – на бали та урочисті прийоми. Так Прасковія Сергіївна і познайомилась із графом Уваровим –її майбутнім чоловіком, та провідником у світ історичної науки.

Їх перша поїздка вплинула на все подальше наукове життя графині Уваровой – вона отримала контакти багатьох видатних діячів Європи, наочно побачили історичну та археологічну роботу, вчилася європейським методам історичного дослідження.

В 1864 році Олексій Сергійович Уваров засновує Московське археологічне товариство, яке виокремлює собі головні цілі:

- 1.Розвиток слов'янської археології.

2. Діяльність з метою зацікавлення широких народних мас історією.

3. Проведення археологічних з'їздів для більш плідної роботи та співробітництва.

Першими з'їздами керував Олексій Уваров. На той час Прасковія хоч вже і займалася наукою, була в тіні свого чоловіка, і насправді гучну діяльність почала лише після його смерті у 1884 році.

Взагалом її наукову роботу можна поділити на три основних категорії:

1. Музеезнавчі дослідження.

2. Діяльність в якості голови Московського археологічного товариства

3. Дослідження історичних пам'яток Кавказу.

В своїх музеезнавчих дослідженнях графиня домоглася неймовірних успіхів – її праця про провінційні музеї буквально змінила погляди історичного товариства на те, як мають функціонувати музейні установи. Закріплення успіху відбулося вже на археологічному з'їзді, де була розроблена абсолютно нова методологія по керуванню музеями і роботою із експонатами, яка потім стала нормою для будь-якого музею 20 століття.

Як дослідник Кавказу графиня видала декілька робіт різного спрямування, від своїх приміток для широко загалу читачів до справді серйозних наукових робіт з історії та археології Абхазії. Її же належить низка важливих історичних знахідок, як то кам'яна Біблія та формочка для лиття топорів.

Як голова Московського археологічного товариства Прасковія Сергіївна займалася збором пам'яток давнини, і, ясна річ, організацією Археологічних з'їздів. Роль, яку відігравали з'їзди у тогочасній історичній науці важко переоцінити – вони стали справжнім двигуном прогресу, внесли значний вклад як у розвиток археології в цілому, так і в розвиток місцевої археології та етнографії регіонів, де вони проводилися. Для України одним з найважливіших

став 12 археологічний з'їзд, що проводився у місті Харкові в 1902 році. Не зважаючи на те, що українські наукові кола вже якось відмовляли Уваровій у проведенні з'їзду, цього разу вони самі звернулися до графині, і так, хоч і з великою долею скепсису, погодилась.

З'їзд був присвячений, традиційно, проблема регіональної історії, але в цілому так чи інакше торкнувся всієї України. Головним чином мова йшла про церковне мистецтво, архітектуру та старожитності. Оглядово торкалися питань кримської етнографії та історії Області війська Донського. Як і всі інші з'їзди, цей організовувала Прасковія Сергіївна. Як голова Московського Попереднього Комітету, вона мобілізувала харківських вчених, створила ще декілька невеликих місцевих комітетів, і навіть приєднала до роботи вчених та колекціонерів Донської області.

Наступні з'їзди вже не проводилися в такий спокійній і невимушеній атмосфері. Через безлад у країні (особливо після так званої «Кривавої неділі» та печальних підсумків русько-японської війни), серед народу підіймалося невдоволення, причому не тільки царем, а й його прихильниками.

Взагалом не секрет, що у проведенні археологічних з'їздів з метою вивчення регіональної історії була подвійне дно. Майже з самого початку з'їзди мали доволі виразний політичний окрас. Спочатку це були ідеї панславізму, потім – об'єднання різних народів імперії, а згодом і взагалі русифікації непокірних регіонів.

З'їзди засуджувалися суспільством, а одно разу це навіть вилилось у неприємний інцидент, коли декілька чоловік зійшли до залу під час доповіді, і виразили своє незадоволення роботою з'їзду.

Підсумком всього цього стало те, що життя Прасковії Сергіївни Уваровой закінчилося доволі трагічно. Через спочатку війну, а потім революцію, графиня, будучи представником аристократії, була вимушена тікати з країни. Свої

останні роки вона провела у королівстві Югославія, в м. Добрна, де і померла у 1924 році.

Науковими доробками графині Уваровой користуються по сьогоднішній день. Її монументальна праця про музеї стала по-справжньому знахідкою, актуальною практично на всі часи(хібо ще у майбутні декілька років ці постулати зміняться через повальну автоматизацію та діджиталізацію музеїв), її праці по історії Кавказу –це докладні і цікаві наукові роботи, які обов’язково мають прочитати. Археологічні з’їзди ж, не зважаючи на сумнівний політичний окрас, насправді далеко про двинули розвиток історичної науки на землях Російської імперії.

Знову ж цитуючи її некролог:

«Память о П. С. Уваровой среди русских ученых будет жить долго. Едва ли скоро увидим мы опять такого деятеля, бескорыстного, энергичного, преданного науке до самопожертвования, талантливого, широко образованного, как П.С. Уварова.»¹

¹ А. И. Соболевский, “П. С. Уварова. 1840–1924. Некролог”, Извѣстія Россійской Академіи Наукъ. VI серія, 19:6-8 (1925), 141

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

ДЖЕРЕЛА:

- А. И. Соболевский, “П. С. Уварова. 1840–1924. Некролог”, Извѣстія Россійской Академіи Наукъ. VI серия, 19:6-8 (1925), 141–144
- Бархат, И. М. А. С. Уваров - Герцену / И. М. Бархат // Литературное наследство. – 1955. – Т. 62. – С. 604.
- Заключительное заседание съезда // Тр. десятого археологического съезда в Риге. М., 1900. Т. 3. С. 128-129.
- Известия XII Археологического съезда в Харькове 15–27 августа 1902 года. Харьков, 1902. 238 с.
- Известия XII Археологического съезда в Харькове. С. 233.
- Лихачев И.Ф. Об устройстве провинциальных музеев и основании Общества охраны национальных памятников // Труды седьмого Археологического съезда в Ярославле. 1887.- М., 1891.-Т.2.-С. 337-356.
- Маркевич Арс.И. К истории крымских архивов // Труды тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе. 1905.-М., 1908.-Т.2.-с. 166-173.
- Музыченко А.Ф. Наблюдения над народным творчеством крымских болгар // Труды двенадцатого Археологического съезда в Харькове. 1902.- М., 1905.- Т.2.- с. 446-460.
- От заведующего Донским музеем Х.И. Попова // Труды XII Археологического съезда в Харькове. 1902. Т. 2. М., 1905. 590 с.
- Попов Х.И. Кременской Вознесенский мужской монастырь // Труды XII Археологического съезда в Харькове... Т. 3. С. 167
- Попов Х.И. Старочеркасский Ефремовский женский монастырь // Труды XII Археологического съезда в Харькове... Т. 3. С. 168–170.
- Попов Х.И. Усть-Медведицкий Преображенский женский монастырь // Труды XII Археологического съезда в Харькове. 1902. Т. 3. М., 1905.
- Проект Положения и Правил 1-го Всероссийского съезда деятелей музеев // Музееведческая мысль в России XVIII–XX веков : сб. документов и материалов. М. : Этерна, 2010. С. 90–394.
- Протокол заседания общей секции Предварительного съезда деятелей музеев 28 декабря 1912 г. // Музееведческая мысль в России XVIII–XX веков : сб. документов и материалов. М. : Этерна, 2010. С. 379
- Протокол первого заседания Предварительного съезда деятелей музеев // Музееведческая мысль в России XVIII–XX веков : сб. документов и материалов. М. : Этерна, 2010. С. 373– 378.
- Протоколы заседаний Харьковского Предварительного комитета. 1902 // Труды Харьковского Предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. Т. 1. Харьков, 1902. 631 с
- Список гражданским чинам первых III классов. Исправлено по 1 мая 1861. — СПб., 1861. — С. 45.

Струков Д. П. Мнение об охране древних церковных предметов // Труды 8 Археологического съезда. М.; СПб., 1897. Т. 4. С. 83.

Струков Д. П. Русские древлехранилища и разобщенность их деятельности // Труды 15 Археологического съезда. М., 1914. Т. 1. С. 517–523.

Сысоев В.М. Киммерийцы // Труды двенадцатого Археологического съезда в Харькове. 1902.- М., 1905.-Т.3.- с. 367-368

Толстой С. Л. Об отражении жизни в «Анне Карениной»: Из воспоминаний // Л. Н. Толстой / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). — М.: Изд-во АН СССР, 1939. — Кн. II. — С. 566—590.

Труды Донского отделения Предварительного комитета про устройству XII Археологического съезда в Харькове. Новочеркасск, [1900]. 38 с.

Уварова П. С. Обзор деятельности двенадцати первых АС // Труды XII АС в Харькове. М., 1905

Уварова П.С. Кавказ (Абхазия, Аджария, Шавшетия, Посховский участок). Путевые заметки. Ч. II. — М., 1891. — С. 112

Уварова П.С. Областные музеи // Труды Седьмого археологического съезда в Ярославле / под ред. графини Уваровой. М., 1891. С. 259–281.

Уварова, П. С. Былое. Давно прошедшие счастливые дни / П. С. Уварова ; П. С. Уварова. — Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 2005. — (Записки прошлого).

Харламов В.А. Доклад об археологических изысканиях в Первом Донском и Донецком округах [Донской области] // Труды XII Археологического съезда... С. 576–583.

Шаманаев А. В. X Археологический съезд в Риге и вопросы сохранения историко-культурного наследия / А. В. Шаманаев // Проблемы истории России. — Екатеринбург : Волот, 2008. — Вып. 7: Источник и его интерпретации. — С. 245-257.

Яковлев А. Плоские могилы каменного века на р. Чир в Донской области // Труды Харьковского Предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. Т. 1. Харьков, 1902. С. 143–146.

ЛІТЕРАТУРА:

Аксареева, В. Г. Гендерный взгляд на мемуары Прасковьи Сергеевны Уваровой / В. Г. Аксареева // Вестник Удмуртского университета. Серия История и филология. — 2009. — № 2. — С. 138-147

Анучин Д.Н. Граф Алексей Сергеевич Уваров // Труды VI Археологического съезда. - М., 1886. - Т.1. - С. 3-20.

Бгажба О.Х. История изучения средневековых памятников Абхазии // МАА. — Тб., 1967. — С. 115.

Бгажба О.Х. Уварова Прасковья Сергеевна // Абхазский биографический словарь. — Москва—Сухум, 2015. — С. 669.

Богачев В. Отчет об изысканиях, произведенных на Кобяковом городище и прилежащей местности в юрте Аксайской станицы Черкасского округа [Донской области] // Труды XII Археологического съезда... С. 583–585

Бойко А.Л. Донское отделение Предварительного комитета XII Археологического съезда // Проблемы истории и археологии Украины. Харьков, 2012. С. 93.

Бойко Андрей Леонидович, & Скирда Ирина Николаевна (2016). Участие Донского отделения Предварительного комитета в подготовке и работе XII Археологического съезда 1902 года в Харькове. Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки, (1 (189)), 28-35.

Воронов Ю. Н. В мире архитектурных памятников Абхазии. — М. : «Искусство», 1978. — Серия: «Дороги к прекрасному».

Воронов Ю.Н. Научные труды. Т. III: Тайна Цебельдинской долины. — Сухум, 2010. — С. 15.

Георгиевский В. Т. О преподавании археологии в духовных семинариях и об устройстве епархиальных археологических музеев // Труды 8 Археологического съезда. М.; СПб., 1897. Т. 4. С. 81.

Гордієнко Д. С. Візантійсько-руські відносини за Константина VII Порфирогенета. С. 171-172

Городища Области Войска Донского // Труды XII Археологического съезда... С. 585–586.

Два византийских военных трактата конца X века / издание подготовил В. В. Кучма. Отв. ред. Г. Г. Литаврин. СПб., 2002. С. 234-235

Дементьева, Ю. М. Материалы археологических съездов (1869-1914) как источник по истории музейного дела России / Ю. М. Дементьева // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. — 2008. — № 80. — С. 71-83.

Джопуа, А. И. Прасковья Сергеевна Уварова и ее исследования в Абхазии / А. И. Джопуа, В. А. Ньюшков // Из истории культуры народов Северного Кавказа : Сборник научных статей / Под редакцией Ю.А. Прокопенко, Т.А. Невской. — Ставрополь : Общество с ограниченной ответственностью "Печатный двор", 2020. — С. 6-13.

Домановская М. Е. XII Археологический съезд и харьковская византистика // Научные ведомости Белгородского государственного университета. — Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. — 2013. — № 15 (158). — Выпуск 27. — С. 55–61.

Досталь М.Ю. Славянский съезд 1867 г. в С.-Петербурге и Москве // Славянский портал // <http://www.slavonic.iptelecom.net.ua/ideol/1867.htm>

Кармазина Н.В. (2014). XIII Археологический съезд в Екатеринославе: разработка комплексной программы исследования культурного наследия Юга России. Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Исторические науки, 27 (66) (1), 29-37.

Киприянова, Н. В. Род графов Уваровых в истории России (по материалам государственного архива Владимирской области) / Н. В. Киприянова, Н. А. Яшашнова // Манускрипт. — 2018. — № 6(92). — С. 30-33.

Кокорина, Ю. Г. (2009). Первый опыт создания археологического словаря на русском языке (о выступлении В. А. Городцова на XI Археологическом съезде в 1901 году). Проблемы истории, филологии, культуры, (2 (24), С. 274-278

Непомнящий, А. А. Крымоведческие исследования на всероссийских археологических съездах (вторая половина XIX - начало XX века) / А. А. Непомнящий // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – 2002. – № 9. – С. 579-590.

Никитин С.А. Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах / Отв. ред. проф. И.А. Федосов. М., 1960

Новая философская энциклопедия : в 4 т. / пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Мысль, 2010. — 2816 с.

Пачулиа В. П. Загадка великой стены // В краю золотого руна. Исторические места и памятники Абхазии. — М.: «Наука», 1964. — С. 34

Петрова, О. С. Вопросы источниковедения изобразительных источников в научной программе Всероссийских археологических съездов (1869-1911) / О. С. Петрова // Историческое обозрение. — 2018. — № 19. — С. 97-101.

Петрова, О. С. Опыт систематизации документального наследия П.С. Уваровой / О. С. Петрова // Исторический журнал: научные исследования. — 2013. — № 3. — С. 252-258.

Петрова, О. С. Читая мемуары: личные связи и частные контакты А.С. и П.С. Уваровых с иностранными учеными (по воспоминаниям графини П.С. Уваровой) / О. С. Петрова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. — 2016. — № 3. — С. 34-47.

Петровская, Е. В. Л. Н. Толстой и «археологическая графиня» (о прототипе Кити Щербацкой) / Е. В. Петровская // Материалы научных сессий 2019 года в государственном музее Л. Н. Толстого, Москва, 20–21 ноября 2019 года. — Москва: РГ-Пресс, 2020. — С. 64-73.

Пискотина, В. А. Особенности организации Всероссийских археологических съездов во второй половине XIX - начала XX вв. (на примере VII-XVI съездов) / В. А. Пискотина // Студенческий электронный журнал СтРИЖ. — 2018. — № 3(20). — С. 120-123.

Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки – Випуск 25. Херсон: Видавництво ХДУ. 2007. -288 с.

Смирнов, А. С. "Не посрамлю имени и чести". "графиня Прасковья Сергеевна Уварова. Былое. давно прошедшие счастливые дни." М., 2005 / А. С. Смирнов // Российская археология. — 2007. — № 2. — С. 169-172.

Сундиева, А. А. А.С. и П.С. Уваровы и музейное дело в России / А. А. Сундиева // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. — 2018. — № 30. — С. 229-237.

Ткаченко, И. В. Всероссийские археологические съезды в контексте развития Отечественной археологической мысли / И. В. Ткаченко // Актуальные проблемы социальной истории, философии и социальной работы : Тезисы докладов и сообщений, Новочеркасск, 19–20 мая 2016 года /

Новочеркасский инженерно-мелиоративный институт имени А.К. Кортюнова. – Новочеркасск: ООО "Лик", 2016. – С. 44-45.

Уваровские чтения - II. Муром, 21-23 апреля 1993 г. - М.: ИВФ Антал, 1994. - 240 с.

Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. — Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. — Буенос-Айрес, 1964. — Т. 7

Ульяновский В. И. Украинские сюжеты в творчестве Д. В. Айналова // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. II: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Дмитра Власовича Айналова (1862–1939 рр.) / від. ред. П. С. Сохань; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко. К., 2012. С. 10-11.

Филипенко Г. И. Е. К. Редин исследователь религиозных памятников искусства Харьковской губернии [Текст] / Г. И. Филипенко. // Вера и разум. – 2000. – С. 224–228

Формозов А. А. А. С. Уваров и его место в истории русской археологии // Российская археология. 1993. № 3;

Фрейдзон, В. И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времён до образования республики. — Санкт-Петербург : «Алетейя», 2001. — 318 с.

Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.

Юренко С. П. Археологічні з'їзди в Україні. С. 76

Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 1 : А — Г. — С. 582.

РЕЗЮМЕ

Дипломної роботи

На тему: «Прасковія Уварова та її внесок у XII археологічний з'їзд»

Студента історичного факультету

Назарова Єгора Олександровича

У дипломній роботі представлені результати дослідження біографії графині Прасковії Сергіївни Уваровой та її внеску у проведення 12 археологічного з'їзду.

У першому розділі розглядається біографія графині, її дитинство, зустріч із Олексієм Уваровим, та подальше життя у якості науковця та голови Московського археологічного товариства. Аналізується її наукове життя та вплив на подальший розвиток історичної науки.

Другий розділ розглядає тему проведення та підготовки 12 археологічного з'їзду в місті Харкові. Аналізуються основні теми, що хвилювали наукове суспільство України, та безпосередньо внесок Прасковії Сергіївни Уваровой як голови Московського попереднього комітету та Московського археологічного товариства.

Ключові слова: з'їзди, археологія, старожитності, Уварови, музеєзнавство, дослідження, давнина, історія, наука.

RESUME

of the Diploma Thesis

On the topic: "Praskoviya Uvarova and its contribution to the XII Archaeological Congress"

Student of the Faculty of History

Nazarov Yehor Olexandrovich

The thesis presents the results of a study of the biography of Countess Praskoviya Sergeyevna Uvarova and her contribution to the 12th Archaeological Congress.

The first chapter examines the biography of the Countess, her childhood, meeting with Alexei Uvarov, and later life as a scientist and chairman of the Moscow Archaeological Society. Its scientific life and influence on the further development of historical science are analyzed.

The second section deals with the topic of holding and preparing the 12th Archaeological Congress in Kharkiv. The main topics of concern to the scientific society of Ukraine and the direct contribution of Prasovia Sergeyevna Uvarova as the heads of the Moscow Preliminary Committee and the Moscow Archaeological Society are analyzed.

Keywords: congresses, archeology, antiquities, Uvarovs, museum studies, research, antiquity, history, science.